

The cultural roots of prosperity: the relationship between secularisation trends and sustainable development goals in Türkiye and Brazil

Özcan Garan¹

² Department of Economics, Faculty of Economics, İstanbul University, Türkiye

ABSTRACT

This study examines the relationship between cultural transformation processes in Türkiye and Brazil and the prosperity dimension within the Sustainable Development Goals (SDGs) from a macro-sociological perspective. Using data from the 6th (2010–14) and 7th (2017–22) waves of the World Values Survey (WVS), the research analyses the vertical shift exhibited by both countries on the Inglehart–Welzel World Culture Map, moving from the traditional block towards the secular-rational axis. The main objective of the study was to analyse the relationship between secularisation trends and sustainable development performance by focusing on SDG 7 (Affordable and Clean Energy), SDG 8 (Decent Work and Economic Growth), SDG 9 (Industry, Innovation and Infrastructure), SDG 10 (Reduced Inequalities), and SDG 11 (Sustainable Cities and Communities) within the prosperity dimension of the 5P framework. The analysis—conducted using secondary data analysis and comparative methods—revealed that infrastructural modernisation, digitalisation, and increased urban welfare are associated with rising technical trust in society, alongside a relative weakening of traditional forms of authority. The findings show that Türkiye and Brazil exhibit the most pronounced increase in secularisation in their respective regions and that sustainable prosperity trends appear to run parallel to the rationalisation process in the social mindset.

KEYWORDS

Secularisation, Sustainable Development Goals, World Values Survey, Türkiye, Brazil.

Refahın kültürel kökleri: Türkiye ve Brezilya’da sekülerleşme eğilimleri ile sürdürülebilir kalkınma amaçları arasındaki ilişki

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye ve Brezilya’daki kültürel dönüşüm süreçleri ile Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) kapsamındaki “Refah” performansının ilişkisini makro-sosyolojik bir perspektiften incelemektedir. Araştırma, Dünya Değerler Araştırması’nın (DDA) 6. (2010-2014) ve 7. (2017-2022) dalgalarından elde edilen verileri kullanarak, her iki ülkenin Inglehart-Welzel Dünya Kültür Haritası’nda geleneksel bloktan seküler-rasyonel eksene doğru sergilediği dikey kaymayı analiz etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, SKA 7 (Erişilebilir ve Temiz Enerji), SKA 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme), SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı), SKA 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması) ve SKA 11 (Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar) hedeflerine odaklanarak, 5P çerçevesinin Refah boyutunu incelemektir. İkincil veri analizi ve karşılaştırmalı yöntemler kullanılarak yürütülen analiz, altyapı modernizasyonu, dijitalleşme ve kentsel refahın artmasının, toplumda teknik güvene duyulan güvenin artmasıyla ve geleneksel otorite biçimlerinin göreceli olarak zayıflamasıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular, Türkiye ve Brezilya’nın kendi bölgelerinde sekülerleşmede en belirgin artışı gösteren ülkeler olduğunu ve sürdürülebilir refah eğilimlerinin, toplumsal zihniyetteki rasyonalizasyon süreciyle paralel bir örüntü izlediğini göstermektedir.

Cite: Garan, Ö. (2026). The cultural roots of prosperity: the relationship between secularisation trends and sustainable development goals in Türkiye and Brazil. *Ordu University Institute of Social Sciences Journal of Social Sciences Research*, 16(3), Article Number 12. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1938103>

Corresponding Author: ozcan.garan@istanbul.edu.tr

ANAHTAR KELİMELEER

Sekülerleşme, sürdürülebilir kalkınma amaçları, dünya değerler araştırması, Türkiye, Brezilya.

Introduction

The phenomenon of social welfare and development has long been interpreted solely based on quantitative data, such as per capita gross domestic product, technological infrastructure, or capital accumulation. However, modern social sciences acknowledge that economic success is deeply intertwined with a society's value system, belief maps, and cultural codes, beyond structural formulas. In this context, when discussing the impact of culture on economic rationality, the focus often shifts to secularisation. The phenomenon of secularisation is not only the weakening of religious institutions but also the process of social action becoming detached from religious motivations and settling on a calculable and worldly basis. This article analysed the cultural roots of prosperity based on secularisation trends and investigated how this process has unfolded in emerging powers such as Türkiye and Brazil.

The theory of secularisation is seen as an inevitable companion to modernisation since the Enlightenment. The classical sociological perspective assumed that as societies industrialised and urbanised, religion's social prestige and influence would decline. However, the global landscape of the 21st century complicates this linear prediction. At the present juncture, post-secular situations where modernity and religion can coexist and how local cultural dynamics hybridise the secularisation process have come to the fore. Therefore, understanding a society's level of prosperity requires an understanding of the tense or harmonious relationship between the extent of religious commitment in a given society and modern rationality. An alternative explanation suggests that rising prosperity has led individuals to adopt consumption-oriented lifestyles and engage in secular leisure activities; in this process, shopping malls, movie theatres, and other modern social spaces have become new venues for social interaction, replacing traditional religious practices (Dhima and Golder, 2021).

Türkiye and Brazil offer a highly productive and strategic basis for comparison in this debate. Both countries experienced intense modernisation pains throughout the 20th century, sought integration into the global economy, and preserved their strong religious traditions. The top-down secularisation project implemented by the state in Türkiye and the bottom-up transformation shaped by religious pluralism and the Pentecostal explosion in Brazil raise the question of whether secularisation, via different paths, serves the same purpose, namely a modern-rational social structure. These two examples are crucial as they show that prosperity can be built not only on a Western secular template but also by drawing on different cultural roots. Furthermore, the sustainability of social welfare is closely linked to the extent to which secular values such as institutional trust and gender equality are internalised. The decline of religious authority and the rise of horizontal relationships (eg, the rule of law and meritocracy) are essential for building an inclusive economic structure. For Türkiye and Brazil, the impact of secularisation trends on these institutional structures is directly linked to both countries' goals of escaping the middle-income trap and becoming sustainable welfare societies.

Within the scope of this study, a literature review was first conducted on the classical and modern debates of secularisation theory; then, the unique experiences of Türkiye and Brazil was analysed across a broad spectrum, from Şerif Mardin to Nilüfer Göle, and from Roberto DaMatta to Bernardo Sorj. The aim of the study was to reveal that secularisation trends in these two countries represent not merely a weakening of religious commitment but also a profound revolution in mindset that lays the foundations for prosperity. This perspective aims to redefine the role of cultural roots in economic success, thereby adding a new dimension to development debates in the social sciences literature.

It should be noted that the terms ‘development’ and ‘sustainable development’ are used in this study to refer to related but distinct concepts. Development is used in its classical sense, referring to general economic and social progress as discussed in modernisation and secularisation theory. Sustainable development, by contrast, refers specifically to the UN Sustainable Development Goals (SDGs) framework and its five dimensions (the 5P approach), which constitute the empirical basis of this study’s analysis. The study’s central aim was to examine the relationship between secularisation and sustainable development performance in this latter, SDG-specific sense; broader development theory is engaged as conceptual background rather than as the object of empirical analysis.

Conceptual framework

One of the most controversial areas in social sciences is whether social prosperity is merely a material and institutional process or the result of a profound cultural transformation in the world of mindsets. While classical modernisation theories equate development with industrialisation and urbanisation, secularisation theorists argue that this process is underpinned by the weakening of religious authority and the institutionalisation of rational thought. Türkiye and Brazil—as late modernising countries with dynamic social structures—offer instructive contexts for examining both the applicability and local variations of the secularisation paradigm.

Conceptual clarification: Distinguishing secularisation from related concepts

Because this study draws on several related but distinct concepts, it is necessary to clarify how each is used here. Secularism refers to an institutional and political principle concerning the formal separation of religious and state authority; it is not the primary concept examined in this study. Rationalisation, in the broader Weberian sense, refers to the long-term process by which social action becomes oriented toward calculable, rule-based logics across all spheres of life, of which religious change is only one dimension. Technological modernisation and institutional trust are treated here as material and institutional correlates of broader societal change, not as synonyms for secularisation itself.

Following Ertit (2020), this study adopts ‘sociological secularisation’ as its specific operational understanding of secularisation: a process observable at the level of everyday life and social action, rather than at the level of stated religious belief or institutional religiosity. This process is understood according to three interrelated components: (1) the declining tendency to explain events in daily life with supernatural rather than rational–technical causes; (2) the growing prevalence of horizontal, world-centred relationships in place of vertical, authority-based ones; and (3) the declining role of religious institutions as a source of guidance in individuals’ everyday decisions. It is this specific, everyday life sense of secularisation—not secularism as an institutional arrangement, nor rationalisation as a general civilisational process—that the empirical analysis in this study sought to trace.

Rationalisation and disenchantment in classical sociology

The origins of secularisation theory lie in the philosophy of the Enlightenment, which places human reason at its centre. Max Weber (1905/2008) explains the rise of Western-style prosperity and capitalism as the transformation of religious motivations into a “worldly” discipline. According to Weber, the modern world is a process of “disenchantment” (ie, *Entzauberung*). In this process, mysterious, supernatural, and sacred powers are replaced by rational calculability and empirical knowledge. Although Weber argued that this rationalisation created an “iron cage”, he also noted that this cage was necessary for modern bureaucracy and economic efficiency (Weber, 1922/1978). Émile Durkheim (1912/2005), on the other hand, approaches the process from the perspective of social integration. According to him, religion is the fundamental structure that sustains collective consciousness in traditional societies. However, the increasing division of labour with industrialisation enables a society to transition

from “mechanical solidarity” to “organic solidarity”. In this transition, religious norms give way to legal and professional norms. From a Durkheimian perspective, secularisation is not the disappearance of the sacred, but the dispersal of its social functions to different institutions.

The orthodox secularisation paradigm and criticisms of the paradigm

The Orthodox Secularisation Paradigm, which came to dominate the social sciences in the mid-20th century, established an inevitable, linear, and irreversible link between modernisation and the decline of religion. Bryan Wilson (1966) and Steve Bruce (2002), the most radical defenders of this paradigm, argued that industrialisation, urbanisation, and rationalisation would create a “non-religious” world. According to Wilson, secularisation is a process in which religious institutions, actions, and forms of consciousness lose their social significance. Historically, the transition from an agricultural society to an industrial and subsequently post-industrial society has been accompanied by increased economic resources, education, and health-care services, which have enhanced individuals’ autonomy and reduced their risks of survival (Blanton, 2025). This approach views the loss of religion’s place in the social fabric as a natural outcome of modernity.

The orthodox secularisation paradigm conceptualises the modernisation process along three fundamental axes: social differentiation, rationalisation, and individualisation (Tschannen, 1991; Bruce, 2002). In this process, religion loses its public authority at both the institutional and mental levels (Casanova, 1994). However, since the 1980s, this thesis of “inevitability” has been seriously challenged. Criticisms focus on societies that remain religious despite modernisation (eg, the USA) or where modernisation has been accompanied by a rise in religious radicalism (eg, the Middle East and Latin America). Jeffrey Hadden (1987) characterised the theory of secularisation as an “unproven belief system” lacking empirical evidence, while Rodney Stark (1999) declared the theory intellectually dead in his famous article, *Secularisation, R.I.P.*

At this point, Volkan Ertit (2020) intervenes, bringing theoretical clarity to the debate. Ertit argues that the greatest flaw in the orthodox thesis is confusing secularisation with atheisation. According to him, secularisation is not people ceasing to believe in God but rather the loss of the religious worldview’s determinative role in social life. In this context, the increase in religious symbols in the public sphere in countries such as Türkiye and Brazil is actually a transformation of religion into identity politics; however, as Ertit emphasises, individuals’ daily life practices, economic decisions, and ethical judgements are increasingly grounded in a secular basis (Ertit, 2020).

Another important critique has been made by Grace Davie (1994). Davie defines the situation in Europe as “believing without belonging”, noting that the weakening of institutional religion does not mean the disappearance of individual belief. Jose Casanova (1994), while maintaining his thesis of “differentiation”, argues that religion has returned as a public actor (particularly in civil society and democracy debates), and therefore the assumption that religion will become entirely “privatised” is incorrect. As can be understood from these debates, the rigid determinism of the orthodox paradigm has given way to a more flexible structure that takes local dynamics into account. Peter Berger (1999), abandoning his initial thesis of secularisation, emphasised that the modern world is “as religious as ever” but that this religiosity is forced to compete in a pluralistic structure.

The experience of secularisation in Türkiye: From centre-periphery tension to the rationalisation of everyday life

Discussions of secularisation and modernisation in Türkiye, unlike the organic processes in Western countries, have been shaped by the state apparatus’ willingness to transform the social structure. This situation positions secularisation in Turkish sociology not merely as a decline of religion but as a field of identity, politics, and class struggle. The most fundamental reference point for discussions of secularisation in Türkiye comes courtesy of Şerif Mardin (1989). Mardin

interprets Ottoman–Turkish modernisation through the lens of the centre-periphery theory. According to Mardin, the Turkish republic conceptualised secularisation as an ideology (Kemalism) that strengthened central authority. However, Mardin argues that this top-down secularisation could not fully replace the religious symbols and networks that gave meaning to the daily lives of the people (the periphery). For Mardin, religion is not merely a metaphysical belief but a cultural map that enables individuals to make sense of the world. In this context, although secularisation efforts in Türkiye sought to alter this cultural map, religion continued to play a central role in the periphery’s civil resistance and identity construction (Mardin, 1991).

Nilüfer Göle (1991) expands on the secularisation debate through the lens of the public sphere and privacy. In her work—*Modern Mahrem*—Göle argues that secularisation in Türkiye was constructed from the female body and public visibility. According to Göle, the rise of Islamic movements in Türkiye after 1980 is not a return to secularisation, rather, an effort by religious actors to be included in the modern public sphere. Göle’s approach argues that secularism and religiosity are no longer mutually exclusive poles but coexist within a “hybrid modernity”. This situation demonstrates that the rise of prosperity in Türkiye did not necessarily entail the complete abandonment of religion, rather, the adaptation of religious identities to modern-secular market conditions and public norms—eg, the emergence of an Islamic bourgeoisie (Göle, 1991; 2000).

While Mardin and Göle focus more on the political and cultural representations of religion, Ertit (2020) shifts the debate away from discussions of “given religiosity” onto the ground of “sociological secularisation”. Ertit argues that the question frequently asked in Turkish sociology: “Is society becoming more conservative?”, is methodologically flawed. According to Ertit, an increase in the number of mosques or the existence of a religious government does not mean that secularisation has stopped. Ertit translates secularisation into an empirical plane consisting of three components. First, the loss of prestige of the supernatural, which is the tendency to explain events in people’s lives (eg, economic success, illness, and disaster) by rational–technical causes rather than supernatural forces. Second, the rise of horizontal relationships, which is the emergence of world-centred legal and social relationships instead of vertical (God–human) authority relationships. Last, the decline of religious authority, which is when individuals feeling less of a need for guidance from religious institutions in their moral and practical decisions. Ertit’s thesis suggests that this silent and deeply entrenched sociological secularisation underlies the increase in prosperity in Türkiye. Even if people say they are religious, if they act rationally and in a benefit-oriented manner in their economic actions, society is structurally secularising (Ertit, 2020).

Secularisation in Brazil: the religious market and social modernity

Discussions of secularisation and modernisation in Brazil, unlike the state-centred model in Türkiye, are intertwined with processes of religious pluralism, social hybridity, and democratisation. Brazilian sociology approaches secularisation not as the disappearance of religion but as religion changing form and redefining its place in social welfare and identity construction. Brazil’s experience of secularisation follows a unique path, characterised by the breakdown of the historical hegemony of the Catholic church and the rise of Pentecostalism. This process is not only one of institutional separation but also one of the rationalisation of the individual’s economic and social actions using religious motivations.

Roberto DaMatta (1991), one of the most influential figures in Brazilian sociology, explains the pains of secularisation in Brazilian society exemplified by the tension between “spatial and cultural domains”. According to DaMatta, Brazil is divided between the street (eg, public sphere or economy), where modern rationality prevails, and the home, where traditional and hierarchical relationships continue. From DaMatta’s perspective, secularisation in Brazil is a struggle to replace “personalism” with “universal rules”—religion acts as a bridge between these two spheres in Brazil. DaMatta argues that Brazilian modernity exhibits a “dual structure”—ie, while

secular law and market rules operate on one side, religious rituals soften the cold rationality created by these rules on the other (DaMatta, 1991). This situation shows that cultural roots of prosperity are influenced not only by rational market rules but also by religious-cultural networks that foster social solidarity.

One of the names that best associates the sociological transformation in Brazil with “economic rationality” is R. Andrew Chesnut (1997). When individuals switch from traditional Catholicism to Pentecostalism, they are making a rational choice. According to Chesnut, Pentecostalism instils in low-income masses the morality of “self-discipline”, “thrift”, and “abstinence from destructive habits such as drinking and gambling” required by modern capitalism. This concept is the Latin American version of Weber’s Protestant Ethic thesis. Secularisation here is not a decline in religion, rather, the transformation of religion into a “rational economic ethic” (Chesnut, 1997; 2003). This transformation has played a key role in the expansion of the middle class and the increase in individual prosperity in Brazil.

Post-secularism: The return of religion to the public sphere or a new hybridity?

Since the beginning of the 21st century, the secularisation theory’s prediction that “religion will be completely erased from the public sphere” has failed. Jürgen Habermas (2008) defines modern societies as “post-secular”. This term does not imply a reversal of secularisation, rather, it describes a situation where secular citizens and religious communities recognise each other’s existence and are compelled to communicate in a shared public language. In the post-secularism debate, religion does not possess a direct veto power over political decisions but it participates in public discourse as a moral and ethical voice. According to Habermas, the secular state must translate religious language into a “rational” language. The manifestations of “public religion” we see in Türkiye and Brazil are precisely a reflection of this post-secular tension.

Talal Asad (2003) brings a critical approach to post-secularism debates. For Asad, secularism is not a neutral field but a form of power used by the modern state to discipline and manage religiosity. Asad argues that the Western definition of secularism encounters local resistance in countries with Muslim traditions such as in Türkiye, or deeply Christian traditions such as in Brazil. This resistance demonstrates that prosperity is shaped not only by a Western secular model but also by a modernity compatible with local cultural codes.

In the post-secular era, the sustainability of prosperity depends on religious and secular groups being able to unite around institutional trust. Francis Fukuyama (1995) states that a culture of trust lies at the heart of prosperity. If the process of secularisation has created deep polarisation in society (as in the case of Türkiye), this situation can erode social capital and hinder long-term development. The post-secular paradigm offers pluralistic secularism to overcome this polarisation. Furthermore, empirical studies show that increases in economic wellbeing have considerably reduced participation in religious ceremonies, although religious beliefs have been less affected by this process or that a decline in faith follows changes in behaviour (Dhima and Golder, 2021). However, in societies with high levels of income inequality, the sense of insecurity experienced by disadvantaged groups can keep religious devotion alive even when the overall standard of living is high, which demonstrates that the relationship between prosperity and secularisation is not solely about wealth but also about how that wealth is distributed (Hekmatpour, 2020).

Methodology

This study employed macro-sociological comparative analysis and secondary data analysis methods to investigate the relationship between cultural transformation and sustainable development performance in Türkiye and Brazil. The study adopted a macro-sociological approach that examined the structural transformations of societies from a broad perspective.

In line with the tradition of “comparative historical analysis” defined by Skocpol and Somers (1980), this study treats the Turkish and Brazilian samples not merely as two separate units but as models of different cultural responses developed in the face of similar structural challenges (eg, late modernisation and religious heritage). Lange (2013) notes that this method tests the validity of general theoretical propositions by analysing variations between societies. In our study, however, this comparative logic is employed not to formally test such propositions but to explore descriptive parallels between the two cases in relation to secularisation and welfare.

The selection of Türkiye and Brazil follows the logic of a “most similar systems” design common in comparative social science. Both countries share key structural conditions—eg, their status as large, upper middle-income emerging economies undergoing rapid urbanisation, a 20th century history of state-led modernisation, and strong, historically embedded religious traditions (eg, Sunni Islam in Türkiye and Catholicism and evangelical Christianity in Brazil)—while differing in the pathway by which secularisation has proceeded: a state-directed, “top-down” process in Türkiye versus a pluralistic, market-driven, “bottom-up” process in Brazil. This combination of shared structural conditions and divergent secularisation pathways allows our comparison to more clearly isolate the relationship between cultural transformation and prosperity outcomes, independent of any single religious tradition or historical route.

The empirical data for the study were drawn using the secondary data analysis method, which involves the review and comparison of previously published large-scale datasets and reports. As Johnston (2014) highlights, this method is based on the re-analysis of previously collected large-scale datasets and is an effective way to track social change over time. In our study, this approach takes the form of a descriptive review and comparison of previously published World Values Survey (WVS) map positions and SDG indicator reports rather than a statistical reprocessing of raw datasets. This method allows researchers to make generalisations across large sample groups and systematically compare past and current data (Vartanian, 2010). In this context, following the methodological framework of Inglehart and Welzel (2004), data obtained from the 6th and 7th wave surveys of the WVS were descriptively compared alongside macro-level SDG indicators for the same period.

The study measured secularisation trends in Türkiye and Brazil based on the changes between the 6th wave (2010–14) and the 7th wave (2017–22) of the WVS. During the analysis process, two main dimensions of the Inglehart–Welzel culture map were considered: (1) traditional values versus secular-rational values, which measure the weight of religion, authority, and traditional family structure in social decisions; and (2) survival values versus self-expression values, which is the transition from physical security to values focused on liberation and quality of life. Inglehart and Welzel (2010) argue that these two dimensions combine to shape societies’ democratic and institutional capacities. In our study, the vertical movement of both countries on the secular-rational axis, separated from their own cultural basins (African-Islamic for Türkiye and Latin America for Brazil), was treated as the study’s focal comparative dimension, against which prosperity-related SDG indicators were descriptively juxtaposed. It should be noted that the axis positions reported are approximate visual readings from the published Inglehart–Welzel World Cultural Map rather than statistically computed coordinate scores; they were therefore treated as indicative of directional movement rather than precise measurement.

WVS wave 6 (2010–14) and wave 7 (2017–22) maps reveal that Türkiye made a radical break from the traditional authority-based African-Islamic cluster, achieving a notable vertical leap on the secular-rational axis. Türkiye, which was at approximately -1.2 on the vertical axis in wave 6, climbed to the lower boundary of the Orthodox Europe block by raising this score to -0.5 in wave 7 (Figures 1 and 2).

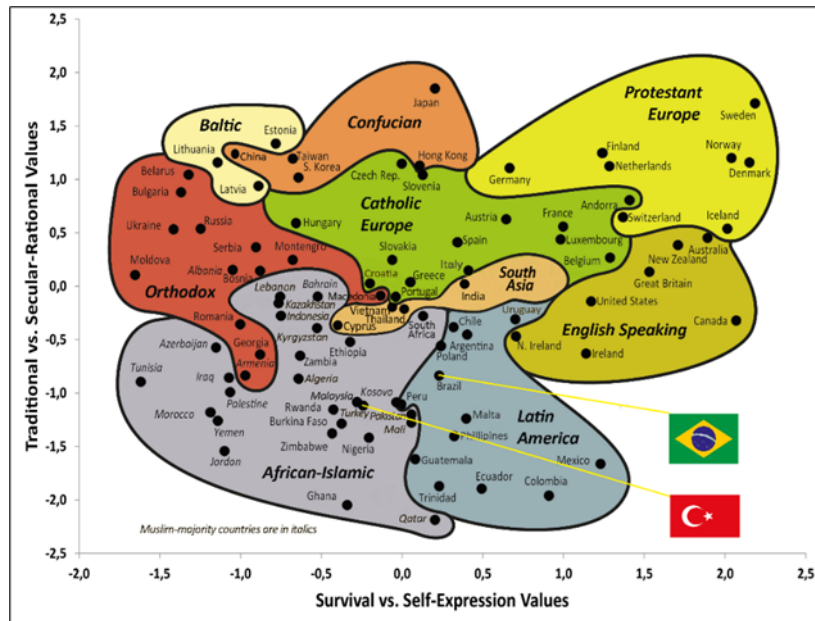

Figure 1 The Inglehart–Welzel World Cultural Map 2017 (WVS wave 6, 2010–014)

Source World Values Survey Association & European Values Study, 2014.

For Brazil, although the country maintains its position within the Latin America bloc, it exhibits a clear upward movement in favour of secularisation within the bloc. In wave 6, Brazil was located at approximately -0.8 on the vertical axis but in wave 7, it approached the 0 (neutral) point, reaching approximately -0.3 level and becoming one of the most secular-rational extremes of the Latin American cluster (Figures 1 and 2).

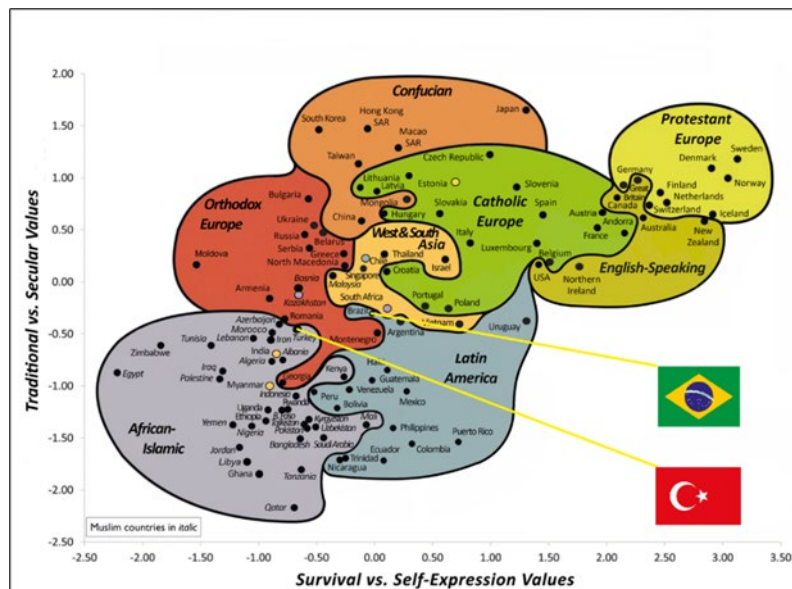

Figure 2 The Inglehart–Welzel World Cultural Map 2023 (WVS wave 7, 2017–22)

Source World Values Survey Association & European Values Study, 2023.

A comparative analysis of the two countries reveals that Türkiye experienced such a sharp vertical break that it shows a tendency to switch blocs, while Brazil has a more balanced but steady momentum of secularisation. The findings will focus on the relationship between the momentum of secularisation in these two countries and SDGs 7–11 under the prosperity heading of the 5P approach, developed by the UN. Again, considering the assessments to be made within the scope of secondary data analysis, attempts were made to reveal the relational

links between secularisation and prosperity. The specific SDG indicators analysed under each prosperity-related goal (SDGs 7–11) were selected on the basis of data completeness: for these indicators, both Türkiye and Brazil had continuous, non-missing data coverage across the WVS 6th and 7th wave periods, allowing for a consistent comparison between the two countries. The SDG indicator data used in this study span the period 2000–23 (see Figure 5), capturing the broader development trend of the first quarter of the 21st century. Within this longer series, the years corresponding to the WVS 6th wave (2010–14) and 7th wave (2017–22) periods were specifically highlighted to align the SDG trend data with the timeframes of the secularisation measurements. However, one of the study's significant limitations is that the comparative secondary data analysis employed does not allow for direct causal inferences to be drawn between secularisation trends and SDG performance indicators. The findings should therefore be interpreted as correlational patterns and parallel processes of transformation at the macro level rather than as deterministic causal relationships.

It is important to note that the indicators examined—eg, access to clean fuel, internet usage, unemployment rate, income inequality, and access to piped water—are, in the first instance, indicators of modernisation, technical infrastructure, and material welfare, as classified under the prosperity dimension of the SDG framework. The indicators are not, in themselves, indicators of secularisation. The relevance of these indicators to this study lie in the possibility, drawing on the operational definition outlined earlier, that the material and institutional conditions they reflect might be indirectly and unevenly associated with the everyday-life dimensions of secularisation—particularly the shift toward rational–technical explanation and horizontal, world-centred relationships. The following analysis therefore treats these indicators as contextual correlates to be read alongside the secularisation trends identified from the WVS data rather than as direct empirical measures of secularisation.

Findings

The 5P approach (ie, people, planet, prosperity, peace, and partnership) developed by the UN aims to evaluate the 17 SDGs within a more holistic and analytical framework. Within this classification, the people heading covers SDGs 1–5 (ie, poverty, hunger, health, education, and gender equality); planet includes SDGs 6, 12, 13, 14, and 15 (ie, natural resources, climate, and ecosystems); prosperity covers SDGs 7–11 (ie, energy, employment, growth, infrastructure, and urbanisation); peace includes SDG 16 (ie, peace, justice, and strong institutions); and partnership covers SDG 17 (ie, global partnerships). This framework enables sustainable development to be addressed not only in terms of economic performance but also in terms of its social, environmental, and institutional dimensions. This study did not aim to establish direct causal relationships between secularisation and SDG performance indicators, rather, it sought to identify macro-level associations and parallel transformation patterns between cultural value change and sustainable development trajectories in Türkiye and Brazil. In doing so, the first step was to paint a general picture of both countries' performance across the five pillars of the 5P framework followed immediately by a detailed comparative analysis under the prosperity heading.

Regarding the people dimension, Türkiye and Brazil exhibit similar structural problems, albeit with different areas of susceptibility. While relatively positive trends are observed in Türkiye in the areas of poverty reduction and access to education, progress in gender equality and combating hunger remains limited. In Brazil, conversely, a decline in the fight against hunger is particularly noteworthy; in contrast, gradual improvements in health, education, and gender equality stand out. This situation shows that for the people dimension, Türkiye is more susceptible in terms of inequality and inclusiveness, while Brazil is more at risk in terms of basic life guarantees.

Figure 3 Turkish sustainable development profile (2025)

Source Sachs et al., 2026.

The planet dimension stands out as one of the weakest links in sustainable development for both countries. In Türkiye, progress in climate action, biodiversity conservation, and responsible consumption remains limited, with environmental goals taking a back seat to economic growth priorities. In Brazil, serious challenges are particularly evident in indicators related to the protection of terrestrial and marine ecosystems. In contrast, a limited trend of improvement is observed for climate action. Comparatively, the planet dimension reveals that the development approach in both countries is moving away from environmental sustainability.

The prosperity dimension is one of the areas where the most considerable divergence between Türkiye and Brazil is observed. While Türkiye shows relatively stable performance in energy access, infrastructure, and urbanisation, it faces serious problems in achieving decent work, income distribution, and reducing inequalities. Brazil, on the other hand, despite its strong position in access to clean energy, is experiencing a marked decline in its goal of reducing inequalities. This picture shows that welfare production in both countries is not supported by fair distribution mechanisms and that there are structural obstacles to the transformation of economic capacity into social welfare. As the research focuses on the welfare dimension, the 2025 performance of Türkiye and Brazil is also provided in the appendix to show the current situation.

Figure 4 Brazilian Sustainable Development Profile (2025)

Source Sachs et al., 2026.

Regarding the peace dimension, both Türkiye and Brazil show limited progress in institutional and political aspects of sustainable development. Considerable challenges persist in both countries in the areas of justice, the rule of law, institutional trust, and inclusiveness. This situation demonstrates that gains achieved in the people and prosperity areas cannot be sustained without peace and strong institutions. This weakness in the peace dimension reveals that sustainable development is not only a technical issue but also a profound governance issue.

Lastly, the partnership dimension shows that Türkiye and Brazil exhibit similar stagnation in the areas of global co-operation and multistakeholder governance. Progress remains limited in terms of international partnerships, financing mechanisms, and knowledge sharing; the collective action capacity required for sustainable development has not been fully institutionalised. This situation once again highlights the need for the SDGs in both countries to be supported not only by national policies but also by global solidarity and cooperation.

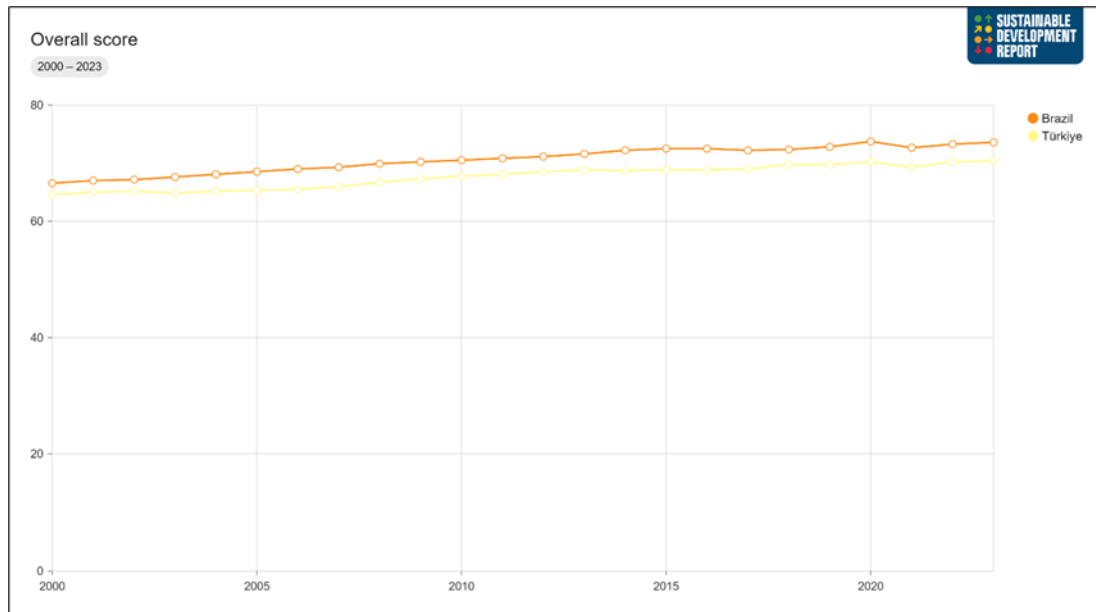

Figure 5 Turkish and Brazilian Sustainable Development Performance (2000–23)

Source Sachs et al., 2026.

The graph shows that the overall SDG performance of Türkiye and Brazil followed a long-term upward trend between 2000 and 2023 but that there were substantial differences between the two countries in terms of the level and stability of this increase. Brazil outperformed Türkiye throughout the entire period, recording a more stable and uninterrupted rise, particularly from the mid-2000s to the mid-2010s. Türkiye, while showing a similar upward trend, presents a more volatile picture, with short-term pauses or limited declines in certain years. It is noteworthy that after 2015, the rate of increase slowed in both countries, performance plateaued, and the rate continued with limited fluctuations in recent years. This general trend reveals that Türkiye and Brazil have made progress in long-term sustainable development but the progress is gradual and fragile rather than involving structural transformation. When evaluated in conjunction with previous 5P analyses, overall score increases are supported by gains in the people and prosperity domains; conversely, structural problems in the planet and peace dimensions limit the potential for a higher leap in overall performance for both countries.

It is important to note that the indicators examined below—access to clean fuel, internet usage, unemployment rate, income inequality, and access to piped water—are, in the first instance, indicators of modernisation, technical infrastructure, and material welfare, as classified under the prosperity dimension of the SDG framework. The indicators are not, in themselves, indicators of secularisation. The relevance of indicators to this study lies in the possibility (drawing on the operational definition outlined earlier) that the material and institutional

conditions they reflect might be indirectly and unevenly associated with the everyday-life dimensions of secularisation, particularly the shift toward rational–technical explanation and horizontal, world-centred relationships. The following analysis therefore treats these indicators as contextual correlates to be read alongside the secularisation trends identified from the WVS data rather than as direct empirical measures of secularisation.

Secularisation and SDG 7–Affordable and Clean Energy

When the SDG 7 (Affordable and Clean Energy) indicators are compared with data from the WVS, the processes of technological rationalisation in Türkiye and Brazil appear to have progressed in tandem with cultural secularisation. The graph shows that both countries have a steady increase in access to clean fuel and technology, exceeding the 90% mark since 2000, and that this access reached saturation between the 6th and 7th wave of the WVS. In Türkiye, this rate was approximately 94% during the 6th wave and rose higher than 96% during the 7th wave; in Brazil, access similarly surpassed the 95% level. This material progress appears to accompany the upward shift that both countries exhibit on the vertical axis (ie, traditional vs secular–rational) of the Inglehart–Welzel map.

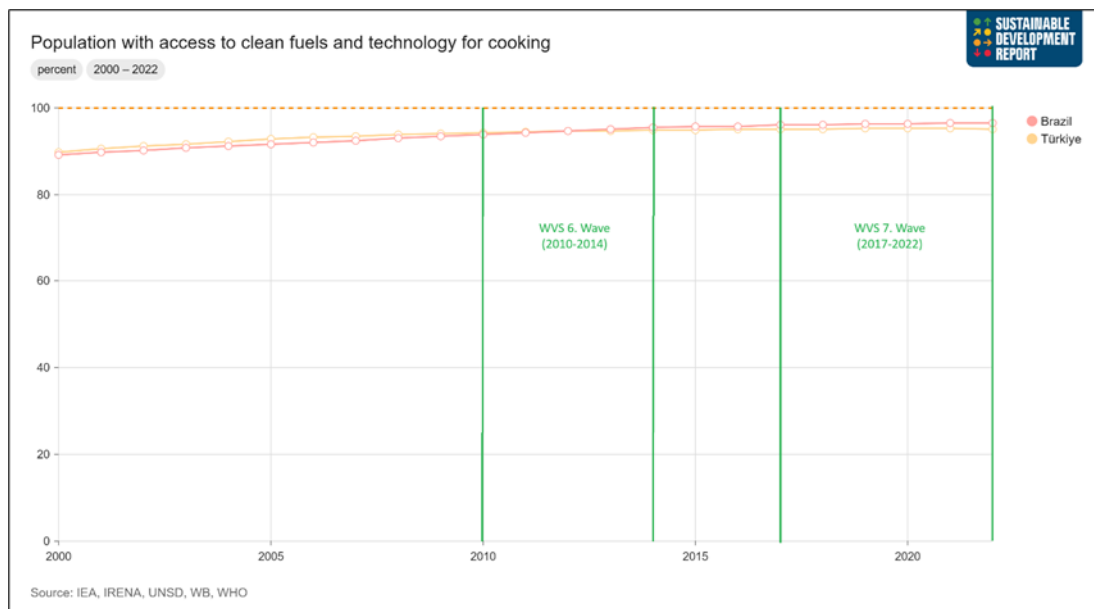

Figure 6 SDG 7–Population with Access to Clean Fuels and Technology for Cooking

Source Sachs et al., 2026.

Secularisation and SDG 8–Decent Work and Economic Growth

Unemployment rate data under SDG 8 (Decent Work and Economic Growth) reflects the delicate relationship between the secularisation processes and economic stability in Türkiye and Brazil. When examining the 6th and 7th wave periods of the WVS, both countries had similar fluctuations in the labour market but despite these economic uncertainties, they continued their vertical rise (secularisation) on the cultural map. Türkiye reduced its unemployment rate, which hovered around 10% during the 6th wave to below 9% by the end of the 7th wave, while Brazil recorded a radical improvement, falling below 8% at the close of the 7th wave after peaking at nearly 14% in 2020. This pattern suggests that employment, a key component of the prosperity dimension in both countries, could be associated with the continuity of cultural rationalisation.

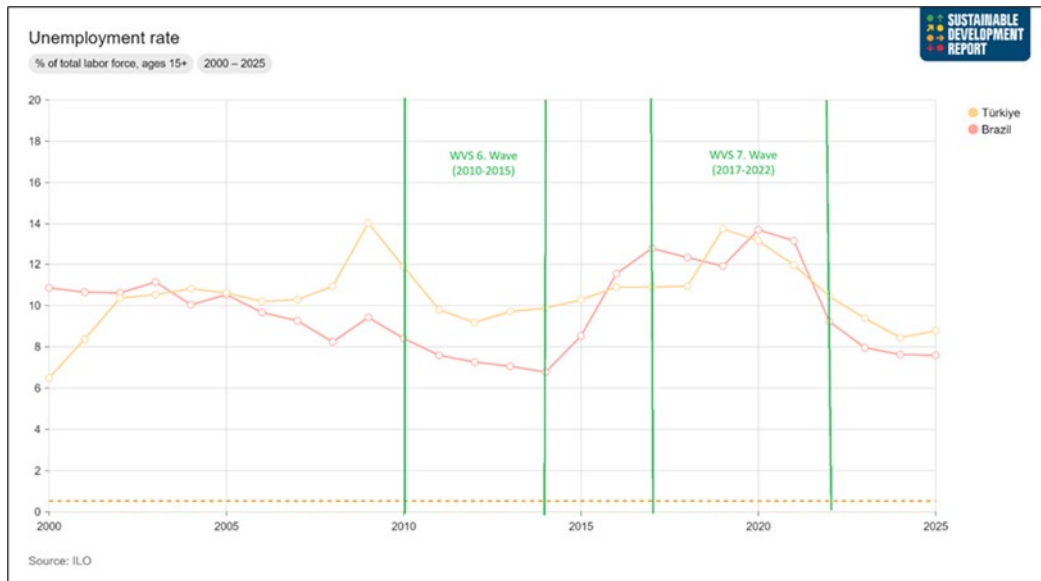

Figure 7 SDG 8–Unemployment rate

Source Sachs et al., 2026.

Secularisation and SDG 9–Industry, innovation and infrastructure

Internet usage rates under SDG 9 (Industry, Innovation and Infrastructure) is one of the areas where it could be argued that technological rationalisation in Türkiye and Brazil coincide with processes of cultural secularisation. The graph shows that internet access rates in both countries, which were below 5% in 2000, reached the 40–50% range during the 6th wave period and, by the end of the WVS 7th wave, surpassed the 80% threshold, demonstrating radical digitalisation. This digital transformation appears to coincide with Türkiye's vertical leap from the African-Islamic block to the secular-rational axis on the Inglehart–Welzel map. The democratisation of access to information and integration into global digital networks appears to overlap with a weakening of traditional forms of authority and closed community structures, alongside a broader shift toward rationalisation in the social mindset. In the case of Brazil, internet usage exceeding 80% by the end of the 7th wave provides a technical infrastructure that reinforces the country's secular-rational leadership within the Latin American bloc.

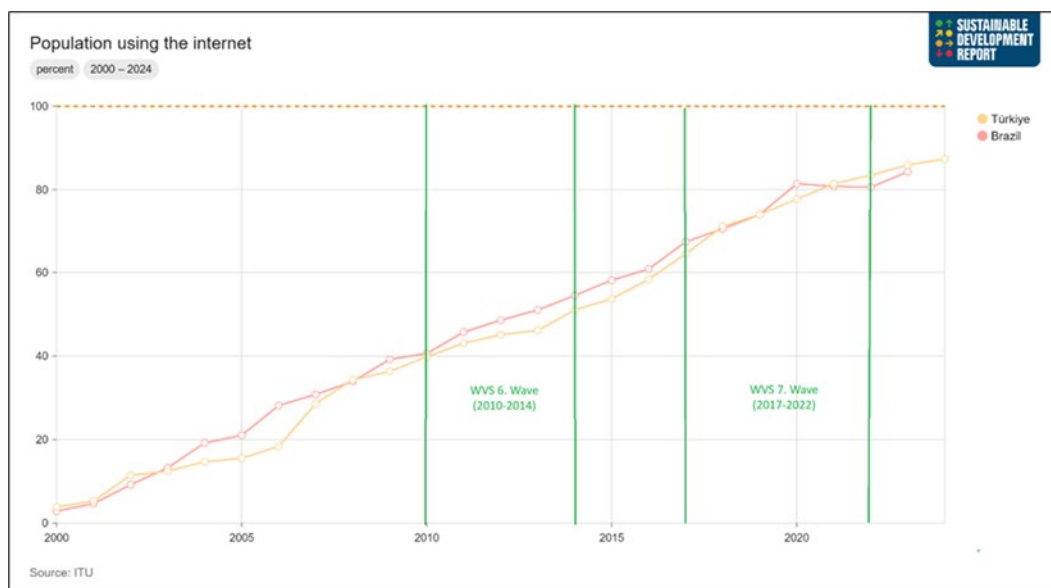

Figure 8 SDG 9–Population using the internet

Source Sachs et al., 2026.

Secularisation and SDG 10–Reduced Inequalities

SDG 10 (Reducing Inequalities) data on the Palma ratio reveal the complex relationship between the secularisation processes in Türkiye and Brazil and income equality. Since the Palma ratio is calculated by dividing the share of national income received by the richest 10% by the share received by the poorest 40%, a decline in this value indicates an increase in institutional rationality and inclusive prosperity. An examination of the graph shows that Brazil's position of extreme inequality, higher than 5 in the early 2000s, fell to lower than 4 during the 6th wave period and, despite fluctuations, maintained this relative improvement during the 7th wave period. Türkiye, with a more stable Palma ratio around level 2, showed a slight increase at the end of the 7th wave, despite having a less unequal starting point compared with Brazil.

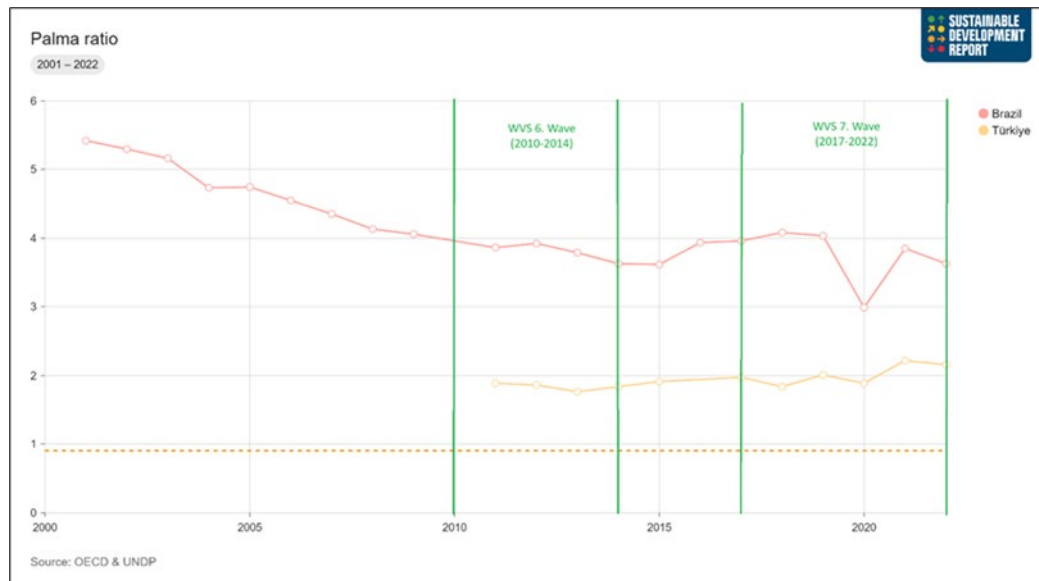

Figure 9 SDG 10–Palma ratio

Source Sachs et al., 2026.

Secularisation and SDG 11–Sustainable Cities and Communities

Data on improved access to tap water, which falls under SDG 11 (Sustainable Cities and Communities), suggests that there could be a link between urban wellbeing and processes of cultural secularisation in Türkiye and Brazil. According to the graph, both countries have shown high success in urban infrastructure, exceeding 90% since the early 2000s; between the 6th wave and 7th wave periods, they have reached saturation by approaching the 100% target for access. While Türkiye maintained steady leadership in urban water infrastructure, Brazil closed the gap between the 6th wave and end of the 7th wave, reaching the same high standards as Türkiye. This infrastructural improvement in urban areas coincides with a context in which individuals appear to increasingly rely on rational and technical institutional structures in daily life, alongside a relatively diminished reliance on traditional solidarity networks.

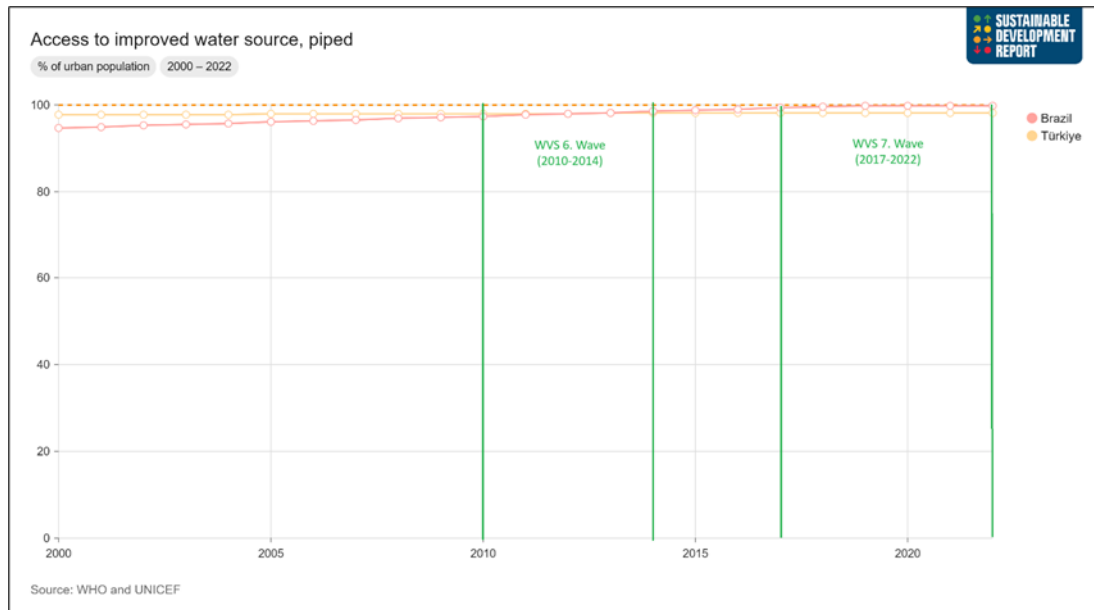

Figure 10 SDG 11 – Access to improved water source, piped

Source Sachs et al., 2026.

Discussion and conclusion

The findings of this study suggest that the vertical secularisation momentum exhibited by Türkiye and Brazil between the 6th and 7th waves of the WVS shows a notable parallel with prosperity indicators under the SDGs. The relationship between socioeconomic development and cultural change proposed by Inglehart and Welzel (2005) finds descriptive support in the parallel rise exhibited by both countries within their respective cultural blocs (ie, African-Islamic and Latin America). In particular, Türkiye's radical leap on the vertical axis is consistent with the view that cultural change is associated not only with economic growth but also with the technological rationalisation of everyday life. However, recent studies by Inglehart and Welzel argue that modernisation processes do not merely bring about economic and technological transformations in societies but also entail a long-term cultural shift from traditional forms of authority toward secular-rational values. Based on the latest waves of the WVS, this approach shows that processes, such as increased prosperity, higher education levels, urbanisation, and digitalisation have reshaped individuals' lifestyles, perceptions of institutional trust, and social value systems (Inglehart, 2020; Welzel, 2021).

The SDG 7 (Clean Energy) and SDG 9 (Internet Access) data obtained support the process defined by Ertit (2020) as "sociological secularisation", whereby life is separated from supernatural explanations and grounded in a rational-technical basis. The fact that internet usage rates have exceeded the 80% threshold coincides with a weakening of religious authority's monopoly over knowledge, alongside individuals' growing integration into global secular information networks. This situation adds a new dimension to Berger's (1999) thesis of the "pluralistic religious market", suggesting that religion has not disappeared but could have lost some of its power to "determine everyday life practices" in the face of a rational-technical worldview. The findings associated with SDG 11 (Urban Infrastructure) imply that the expansion of modern urban infrastructure is accompanied by a growing reliance on rational-technical institutional systems rather than traditional religious solidarity networks. In the literature debate on "Does secularisation bring economic development, or vice versa?" (Ruck et al., 2018), the cases of Türkiye and Brazil offer descriptive material that might be relevant to this question, without allowing a determination of directionality. The parallel between the decline in Brazil's Palma ratio and its rise on the secular-rational axis could illustrate how institutional justice and

cultural rationalisation tend to move together. As North (1990) highlights, the rationalisation of informal institutions (ie, cultural values) enhances the performance of formal institutions (ie, economic infrastructure).

The findings also shed light on Casanova's (1994) and Habermas' (2008) discussions on post-secular societies. Despite the continued religious visibility in the public sphere in Türkiye and Brazil, the fact that household-level prosperity indicators (eg, water, energy, internet access) have reached full capacity could indicate that religiosity has changed form, with the rules governing the functioning of life appearing increasingly secularised. This pattern is consistent with the interpretation that, behind the appearance of a "modernising but remaining religious" society, religious identity could be transforming into a cultural affiliation while economic action increasingly reflects a Weberian sense of "worldly rationality".

According to Hekmatpour (2020), income inequality (eg, Gini coefficient) is a key factor in sustaining religious devotion. Reducing income inequality in line with SDG 10 accelerates political and social secularisation by helping the most susceptible segments of society feel more secure (Huft and Hekmatpour, 2024). However, the secularisation process is not linear; it is noted that religiosity can be resurgent (desecularisation) during major crisis periods when existential security is threatened or when inequality increases (Stolz et al., 2020). Some crises can create "periodic effects" that affect society as a whole and temporarily boost religiosity (Scappini, 2022). During the COVID-19 pandemic, a temporary increase in religiosity was observed in the Arab world as crisis-induced stress and uncertainty drove individuals toward religion; however, as the pandemic's effects subsided, this rise reverted to the previous trend of secularisation (Azedi, 2025).

This study comparatively examines the cultural and economic transformation of Türkiye and Brazil between 2010 and 2022, using WVS data and SDG wellbeing indicators. The study found that both countries have risen on the secular–rational axis, demonstrating a vertical break from their own cultural basins, and that this cultural shift appears alongside infrastructural gains, particularly in SDG targets 7–11. The findings suggest that sustainable development in these contexts relates not only to financial growth but also to broader shifts in societal mindset and value orientations.

Conflict of interest declaration

The authors declare no known competing financial interests, institutional affiliations, or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

Funding

This research received no external funding.

Author contributions

Author 1: conceptualisation, methodology, investigation, data curation, formal analysis, writing—original draft, writing—review and editing, and visualization. The author has read and approved the final version of the manuscript.

Data availability statement

No new data were created or analysed in this study. Data sharing is not applicable to this article.

Ethics approval and consent to participate

Not applicable. This study did not involve human participants, human data, or human tissue.

Use of artificial intelligence (AI) tools

The authors disclose the use of AI-assisted tools for language editing and stylistic refinement in the preparation of this manuscript (eg, ChatGPT). All AI outputs were reviewed and verified by the authors, who take full responsibility for the integrity, originality, and accuracy of the content.

TÜRKÇE SÜRÜM

Giriş

Sosyal refah ve kalkınma olgusu, uzun süredir kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla, teknolojik altyapı veya sermaye birikimi gibi nicel veriler aracılığıyla yorumlanmaktadır. Ancak modern sosyal bilimler, ekonomik başarının yapısal formüllerin ötesinde, bir toplumun değer sistemi, inanç haritaları ve kültürel kodlarıyla derinden iç içe olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda, kültürün ekonomik rasyonalite üzerindeki etkisi tartışılırken, odak genellikle “sekülerleşme” olgusuna kaymaktadır. Sekülerleşme, yalnızca dini kurumların zayıflaması değil, aynı zamanda toplumsal eylemin dini motivasyonlardan koparak hesaplanabilir olması ve dünyevi bir temele oturması sürecidir. Bu makale, sekülerleşme eğilimleri aracılığıyla refahın kültürel köklerini analiz etmekte ve bu sürecin Türkiye ve Brezilya gibi yükselen güçlerde nasıl geliştiğini incelemektedir.

Sekülerleşme teorisi, Aydınlanma döneminden bu yana modernleşmenin kaçınılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Klasik sosyolojik bakış açısı, toplumlar sanayileşip kentleştikçe dinin toplumsal prestijinin ve etkisinin azalacağını varsaymıştır. Ancak, 21. yüzyılın küresel manzarası bu doğrusal öngörüyü karmaşıklaştırmaktadır. Mevcut durumda, modernite ile dinin bir arada var olabileceği “post-seküler” durumlar ve yerel kültürel dinamiklerin sekülerleşme sürecini nasıl melezleştirdiği ön plana çıkmıştır. Bu nedenle, bir toplumun refah düzeyini anlamak için, o toplumdaki dini bağlılığın derecesi ile modern rasyonalite arasındaki gergin ya da uyumlu ilişkiyi kavramak gerekir. Buna alternatif bir açıklama ise artan refahın bireyleri tüketim odaklı yaşam tarzlarına ve seküler boş zaman etkinliklerine yönelttiğini; bu süreçte alışveriş merkezleri, sinemalar ve diğer modern sosyalleşme alanlarının, geleneksel dinî pratiklerin yerini alan yeni toplumsal etkileşim mekânları hâline geldiğini ileri sürmektedir (Dhima ve Golder, 2021).

Türkiye ve Brezilya, bu tartışmada son derece verimli ve stratejik bir karşılaştırma zemini sunmaktadır. Her iki ülke de 20. yüzyıl boyunca yoğun modernleşme sancıları yaşamış, küresel ekonomiye entegre olmaya çalışmış ve güçlü dini geleneklerini korumuşlardır. Türkiye’de devlet tarafından uygulanan “yukarıdan aşağıya” sekülerleşme projesi ile Brezilya’da dini çoğulculuk ve Pentekostal patlamanın şekillendirdiği “aşağıdan yukarıya” dönüşüm, sekülerleşmenin farklı yollardan geçerek aynı amaca, yani modern-rasyonel bir sosyal yapıya hizmet edip etmediğini sorgulatmaktadır. Bu iki örnek, refahın sadece Batı’nın seküler şablonuna dayalı olarak değil, farklı kültürel köklerden de yararlanarak inşa edilebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, sosyal refahın sürdürülebilirliği, kurumsal güven ve cinsiyet eşitliği gibi seküler değerlerin ne ölçüde içselleştirildiğiyle yakından bağlantılıdır. Dini otoritenin gerilemesi ve yatay ilişkilerin (hukukun üstünlüğü, liyakate dayalı yönetim) yükselişi, kapsayıcı bir ekonomik yapı inşa etmek için vazgeçilmezdir. Türkiye ve Brezilya örneklerinde, sekülerleşme eğilimlerinin bu kurumsal yapılar üzerindeki etkisi, her iki ülkenin de orta gelir tuzağından kurtulma ve sürdürülebilir refah toplumları olma amaçlarıyla doğrudan bağlantılıdır.

Bu çalışmanın kapsamında, öncelikle sekülerleşme teorisinin klasik ve modern tartışmalarına ilişkin bir literatür taraması yapılacaktır. Ardından Şerif Mardin’den Nilüfer Göle’ye, Roberto DaMatta’dan Bernardo Sorj’a kadar geniş bir yelpazede Türkiye ve Brezilya’nın kendine özgü deneyimleri analiz edilecektir. Bu makalenin amacı, bu iki ülkedeki sekülerleşme eğilimlerinin yalnızca dini bağlılığın zayıflamasını değil, aynı zamanda refahın temellerini atan derin bir zihniyet devrimini de temsil ettiğini ortaya koymaktır. Bu bakış açısı, ekonomik başarıda kültürel köklerin

rolünü yeniden tanımlamayı ve böylece sosyal bilimler literatüründeki kalkınma tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada 'kalkınma' ve 'sürdürülebilir kalkınma' terimlerinin, birbiriyle ilişkili ancak farklı kavramları ifade etmek üzere kullanıldığına dikkat edilmelidir. 'Kalkınma' terimi, modernleşme ve sekülerleşme teorilerinde ele alındığı şekliyle genel ekonomik ve sosyal ilerlemeyi ifade eden klasik anlamıyla kullanılmaktadır. Buna karşılık, 'sürdürülebilir kalkınma' terimi, özellikle BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) çerçevesini ve bu çalışmanın analizinin ampirik temelini oluşturan beş boyutunu (5P yaklaşımı) ifade etmektedir. Çalışmanın temel amacı, bu ikinci, SKA'ya özgü anlamıyla sekülerleşme ile sürdürülebilir kalkınma performansı arasındaki ilişkiyi incelemektir; daha geniş kapsamlı kalkınma teorisi, ampirik analizin konusu olmaktan ziyade kavramsal bir arka plan olarak ele alınmaktadır.

Kavramsal çerçeve

Sosyal bilimlerdeki en tartışmalı konulardan biri, sosyal refahın yalnızca maddi ve kurumsal bir süreç mi olduğu, yoksa zihniyet dünyasındaki derin bir kültürel dönüşümün sonucu mu olduğudur. Klasik modernleşme teorileri kalkınmayı sanayileşme ve kentleşmeyle eş tutarken, sekülerleşme teorisyenleri bu sürecin dini otoritenin zayıflaması ve rasyonel düşüncenin kurumsallaşmasıyla desteklendiğini savunur. Dinamik sosyal yapılara sahip "geç modernleşen" ülkeler olan Türkiye ve Brezilya, sekülerleşme paradigmasının geçerliliğini ve yerel varyasyonlarını test etmek için eşsiz laboratuvarlar sunmaktadır.

Kavramsal açıklık: Sekülerleşme ile ilgili kavramların ayırt edilmesi

Bu çalışma, birbiriyle ilişkili ancak birbirinden farklı birkaç kavramdan yararlandığından, her birinin burada nasıl kullanıldığının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Sekülerizm, dini ve devlet otoritesinin resmi olarak ayrılmasına ilişkin kurumsal ve siyasi bir ilkeyi ifade etmekle birlikte bu çalışmada incelenen birincil kavram değildir. Weberci geniş anlamıyla rasyonalizasyon, toplumsal eylemin yaşamın tüm alanlarında hesaplanabilir, kurallara dayalı mantıklara yönelmesini sağlayan uzun vadeli süreci ifade eder; dini değişim ise bu sürecin yalnızca bir boyutudur. Teknolojik modernleşme ve kurumsal güven, burada sekülerleşmenin kendisiyle eşanlamlı olarak değil, daha geniş toplumsal değişimin maddi ve kurumsal karşılıkları olarak ele alınmaktadır.

Ertit (2020) izlenerek, bu çalışma sekülerleşmenin kendine özgü operasyonel tanımı olarak "sosyolojik sekülerleşme" kavramını benimsemektedir: bu, beyan edilen dini inanç veya kurumsal dindarlık düzeyinde değil, gündelik yaşam ve toplumsal eylem düzeyinde gözlemlenebilen bir süreçtir. Bu süreç, birbiriyle ilişkili üç bileşen aracılığıyla anlaşılmaktadır: (1) gündelik yaşamdaki olayları rasyonel-teknik nedenlerden ziyade doğaüstü nedenlerle açıklama eğiliminin azalması; (2) dikey, otorite temelli ilişkilerin yerine yatay, dünya merkezli ilişkilerin giderek yaygınlaşması; ve (3) bireylerin gündelik kararlarında rehberlik kaynağı olarak dini kurumların rolünün azalması. Bu çalışmadaki ampirik analiz, kurumsal bir düzenleme olarak sekülerizm ya da genel bir medeniyet süreci olarak rasyonalizasyon değil, işte bu özel, gündelik yaşamdaki sekülerleşme anlayışını izlemeye çalışmaktadır.

Klasik sosyolojide rasyonalizasyon ve büyü bozumu

Sekülerleşme teorisinin kökenleri, insan aklını merkezine alan Aydınlanma felsefesine dayanır. Max Weber (1905/2008), Batı tarzı refah ve kapitalizmin yükselişini, dini motivasyonların "dünyevi" bir disipline dönüşümü olarak açıklar. Weber'e göre, modern dünya bir "büyü bozumu" (Entzauberung) sürecidir. Bu süreçte gizemli, doğaüstü ve kutsal güçlerin yerini rasyonel hesaplanabilirlik ve ampirik bilgi almıştır. Weber, bu rasyonalizasyonun bir "demir kafes" yarattığını savunmakla birlikte bu kafesin modern bürokrasi ve ekonomik verimlilik için gerekli olduğunu da belirtmiştir (Weber, 1922/1978). Öte yandan Émile Durkheim (1912/2005), bu sürece sosyal entegrasyon perspektifinden yaklaşır. Ona göre din, geleneksel toplumlarda

kolektif bilinci ayakta tutan temel yapıdır. Ancak sanayileşmeyle birlikte artan iş bölümü, toplumun "mekanik dayanışma"dan "organik dayanışma"ya geçişini mümkün kılar. Bu geçişte, dini normlar yerlerini hukuki ve mesleki normlara bırakır. Durkheimci bir bakış açısıyla sekülerleşme, kutsalın ortadan kalkması değil, onun sosyal işlevlerinin farklı kurumlara dağılmasıdır.

Ortodoks sekülerleşme paradigması ve bu paradigmaya yönelik eleştiriler

20. yüzyılın ortalarında sosyal bilimlerde egemen hale gelen "Ortodoks Sekülerleşme Paradigması", modernleşme ile dinin gerilemesi arasında kaçınılmaz, doğrusal ve geri dönüşü olmayan bir bağlantı kurdu. Bu paradigmanın en radikal savunucuları olan Bryan Wilson (1966) ve Steve Bruce (2002), sanayileşme, kentleşme ve rasyonalizasyonun "dinsiz" bir dünya yaratacağını savunmuşlardır. Wilson'a göre sekülerleşme dini kurumların, eylemlerin ve bilinç biçimlerinin toplumsal önemini yitirdiği bir süreçtir. Tarihsel olarak bakıldığında tarım toplumundan sanayi ve sonrasında post-endüstriyel topluma geçiş sürecinde artan ekonomik kaynaklar, eğitim ve sağlık hizmetleri, bireylerin özerkliğini artırmış ve hayatta kalma risklerini azaltmıştır (Blanton, 2025). Bu yaklaşım, dinin toplumsal dokudaki yerinin yitirilmesini modernitenin doğal bir sonucu olarak görmektedir.

Ortodoks sekülerleşme paradigması, modernleşme sürecini üç temel eksen üzerinden kavramsallaştırır: Toplumsal farklılaşma, rasyonalizasyon ve bireyselleşme (Tschannen, 1991; Bruce, 2002). Bu süreçte din hem kurumsal hem de zihinsel düzeyde kamusal otoritesini yitirir (Casanova, 1994). Ancak 1980'lerden bu yana, bu "kaçınılmazlık" tezi ciddi şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Eleştiriler, modernleşmeye rağmen dindar kalan toplumlara (Amerika Birleşik Devletleri) veya modernleşmenin dini radikalizmin yükselişiyle eşlik ettiği toplumlara (Orta Doğu ve Latin Amerika) odaklanmaktadır. Jeffrey Hadden (1987), sekülerleşme teorisini ampirik kanıtlardan yoksun "kanıtlanmamış bir inanç sistemi" olarak nitelendirirken, Rodney Stark (1999) ünlü makalesi "Secularisation, R.I.P."de bu teorinin entelektüel olarak öldüğünü ilan etmiştir.

Bu noktada Volkan Ertit (2020) devreye girerek tartışmaya teorik bir netlik getirir. Ertit, ortodoks tezin en büyük kusurunun "sekülerleşme" ile "ateizme dönüşme"yi karıştırmak olduğunu savunur. Ona göre sekülerleşme, insanların Tanrı'ya inanmayı bırakması değil, daha çok sosyal yaşamda dini dünya görüşünün belirleyici rolünün yitirilmesidir. Bu bağlamda, Türkiye ve Brezilya gibi ülkelerde kamusal alanda dini sembollerin artması, aslında dinin kimlik siyasetine dönüşmesidir; ancak Ertit'in vurguladığı gibi, bireylerin günlük yaşam pratikleri, ekonomik kararları ve etik yargıları giderek daha fazla seküler bir temele dayanmaktadır (Ertit, 2020).

Bir başka önemli eleştiri ise Grace Davie (1994) tarafından yapılmıştır. Davie, Avrupa'daki durumu "ait olmadan inanmak" olarak tanımlamakta ve kurumsal dinin zayıflamasının bireysel inancın ortadan kalkması anlamına gelmediğini belirtmektedir. Jose Casanova (1994), "farklılaşma" tezini sürdürürken, dinin kamusal bir aktör olarak geri döndüğünü (özellikle sivil toplum ve demokrasi tartışmalarında) savunur ve bu nedenle dinin tamamen "özelleştirileceği" varsayımının yanlış olduğunu belirtir. Bu tartışmalardan da anlaşılacağı üzere, ortodoks paradigmanın katı determinizmi, yerel dinamikleri dikkate alan daha esnek bir yapıya yerini bırakmıştır. Peter Berger (1999), sekülerleşme konusundaki ilk tezinden vazgeçerek, modern dünyanın "her zamanki kadar dindar" olduğunu, ancak bu dindarlığın çoğulcu bir yapı içinde rekabet etmek zorunda kaldığını vurgulamıştır.

Türkiye'de sekülerleşme deneyimi: Merkez-çevre geriliminden gündelik yaşamın rasyonalizasyonuna

Türkiye'deki sekülerleşme ve modernleşme tartışmaları, Batı'daki organik süreçlerin aksine, devlet aygıtının toplumsal yapıyı dönüştürme iradesi tarafından şekillenmiştir. Bu durum, Türk sosyolojisinde sekülerleşmeyi yalnızca "dinin gerilemesi" olarak değil, aynı zamanda kimlik, siyaset ve sınıf mücadelesinin bir alanı olarak konumlandırmaktadır. Türkiye'deki sekülerleşme tartışmaları için en temel referans noktası Şerif Mardin'dir (1989). Mardin, Osmanlı-Türk

modernleşmesini "merkez-çevre" teorisi perspektifinden yorumlamaktadır. Ona göre, Cumhuriyet, sekülerleşmeyi merkezi otoriteyi güçlendiren bir ideoloji (Kemalizm) olarak kavramsallaştırmıştır. Ancak Mardin, bu yukarıdan aşağıya sekülerleşmenin, halkın (çevre) gündelik yaşamına anlam katan dini sembolleri ve ağları tam olarak yerini alamadığını savunmaktadır. Mardin'e göre din, yalnızca metafizik bir inanç değil, bireylerin dünyayı anlamlandırmasını sağlayan kültürel bir "harita"dır. Bu bağlamda, Türkiye'deki sekülerleşme çabaları bu haritayı değiştirmeyi amaçlasa da, din, çevre kesimin sivil direnişinde ve kimlik inşasında merkezi bir rol oynamaya devam etmiştir (Mardin, 1991).

Nilüfer Göle (1991), kamusal alan ve mahremiyet perspektifinden sekülerleşme tartışmasını derinleştirir. "Modern Mahrem" adlı çalışmasında Göle, Türkiye'deki sekülerleşmenin kadın bedeni ve kamusal görünürlük üzerinden inşa edildiğini savunur. Göle'ye göre, 1980 sonrası Türkiye'de İslamcı hareketlerin yükselişi, sekülerleşmeye bir "dönüş" değil, daha çok dini aktörlerin modern kamusal alana dahil olma çabasıdır. Göle'nin yaklaşımı, sekülerizm ve dindarlığın artık birbirini dışlayan kutuplar olmadığını, aksine "melez bir modernite" içinde bir arada var olduklarını savunur. Bu durum, Türkiye'deki refah artışının mutlaka dinden tamamen vazgeçilmesini değil, daha çok dini kimliklerin modern-seküler piyasa koşullarına ve kamusal normlara (örneğin, bir İslam burjuvazisinin ortaya çıkması) uyum sağlamasını gerektirdiğini göstermektedir (Göle, 1991; 2000).

Şerif Mardin ve Nilüfer Göle dinin siyasi ve kültürel temsillerine daha fazla odaklanırken, Volkan Ertit (2020) tartışmayı "verili dindarlık" tartışmalarından uzaklaştırıp "sosyolojik sekülerleşme" zeminine kaydırmaktadır. Ertit, Türk sosyolojisinde sıkça sorulan "Toplum daha muhafazakâr mı oluyor?" sorusunun metodolojik olarak hatalı olduğunu savunmaktadır. Ona göre, cami sayısındaki artış ya da dindar bir hükümetin varlığı, sekülerleşmenin durduğu anlamına gelmez. Ertit, sekülerleşmeyi üç bileşen aracılığıyla ampirik bir düzleme çevirir: (1) Doğaüstü Olanın Prestij Kaybı: İnsanların hayatlarındaki olayları (ekonomik başarı, hastalık, felaket) doğaüstü güçlerden ziyade rasyonel-teknik nedenlerle açıklama eğilimi. (2) Yatay İlişkilerin Yükselişi: Dikey (tanrı-insan) otorite ilişkileri yerine dünya merkezli hukuki ve sosyal ilişkilerin ortaya çıkması. (3) Dini Otoritenin Gerilemesi: Bireylerin ahlaki ve pratik kararlarında dini kurumların rehberliğine daha az ihtiyaç duyması. Ertit'in tezi, Türkiye'deki refah artışının altında yatanın bu sessiz ve derinlere kök salmış sosyolojik sekülerleşme olduğunu öne sürmektedir. İnsanlar "dindar" olduklarını söyleseler bile, ekonomik eylemlerinde rasyonel ve fayda odaklı davrandıkları sürece, toplum yapısal olarak sekülerleşmektedir (Ertit, 2020).

Brezilya örneğinde sekülerleşme: Dini pazar ve sosyal modernite

Türkiye'deki devlet merkezli modelden farklı olarak, Brezilya'da sekülerleşme ve modernleşme tartışmaları "dini çoğulculuk", "sosyal melezlik" ve "demokratikleşme" süreçleriyle iç içe geçmiştir. Brezilya sosyolojisi, sekülerleşmeyi dinin ortadan kalkması olarak değil, dinin biçimini değiştirmesi ve sosyal refah ile kimlik inşasındaki yerini yeniden tanımlaması olarak ele almaktadır. Brezilya'nın sekülerleşme deneyimi, Katolik Kilisesi'nin tarihsel hegemonyasının gerileyişi ve "Pentekostalizm"ın yükselişiyle karakterize edilen benzersiz bir yol izlemektedir. Bu süreç, yalnızca kurumsal ayrışmanın değil, aynı zamanda bireyin ekonomik ve sosyal eylemlerinin dini motivasyonlar aracılığıyla rasyonelleştirilmesinin de bir sürecidir.

Brezilya sosyolojisinin en etkili isimlerinden biri olan Roberto DaMatta (1991), Brezilya toplumundaki sekülerleşmenin sancılarını "mekânsal ve kültürel alanlar" arasındaki gerilim aracılığıyla açıklamaktadır. DaMatta'ya göre Brezilya, modern rasyonalitenin hakim olduğu "sokak" (kamusal alan/ekonomi) ile geleneksel ve hiyerarşik ilişkilerin devam ettiği "ev" arasında bölünmüştür. DaMatta'nın bakış açısına göre Brezilya'daki sekülerleşme, "kişiselcilik" yerine "evrensel kurallar" getirme mücadelesidir. Brezilya'da din, bu iki alan arasında bir köprü görevi görür. DaMatta, Brezilya modernitesinin "ikili bir yapı" sergilediğini savunur: bir yanda seküler hukuk ve piyasa kuralları işlerken, diğer yanda dini ritüeller bu kuralların yarattığı soğuk rasyonaliteyi yumuşatır (DaMatta, 1991). Bu durum, refahın kültürel köklerinin sadece rasyonel

piyasa kuralları tarafından değil, aynı zamanda sosyal dayanışmayı besleyen dini-kültürel ağlar tarafından da etkilendiğini göstermektedir.

Brezilya'daki sosyolojik dönüşümü "ekonomik rasyonalite" ile en iyi ilişkilendiren isimlerden biri R. Andrew Chesnut'tur (1997). Bireyler geleneksel Katoliklikten Pentekostalizm'e geçtiklerinde rasyonel bir seçim yapmaktadırlar. Chesnut 1997'ye göre, Pentekostalizm yoksul kitlelere modern kapitalizmin gerektirdiği "öz disiplin", "tutumluluk" ve "içki ve kumar gibi yıkıcı alışkanlıklardan uzak durma" ahlakını aşlamaktadır. Bu, Weber'in "Protestan Ahlakı" tezinin Latin Amerika versiyonudur. Burada sekülerleşme, dinin gerilemesi değil, dinin "rasyonel bir ekonomik ahlak"a dönüşmesidir (Chesnut, 1997; 2003). Bu dönüşüm, Brezilya'da orta sınıfın genişlemesinde ve bireysel refahın artmasında kilit bir rol oynamıştır.

Post-sekülerizm: Dinin kamusal alana dönüşü mü yoksa yeni bir melezleşme mi?

21. yüzyılın başından bu yana, sekülerleşme teorisinin "dinin kamusal alandan tamamen silineceği" öngörüsü başarısız olmuştur. Jürgen Habermas (2008), modern toplumları "post-seküler" olarak tanımlamaktadır. Bu terim, sekülerleşmenin tersine dönmesini ima etmez; daha ziyade, seküler vatandaşların ve dini toplulukların birbirlerinin varlığını tanıdığı ve ortak bir kamusal dilde iletişim kurmak zorunda kaldığı bir durumu tanımlar. Post-sekülerizm tartışmasında din, siyasi kararlar üzerinde doğrudan veto hakkına sahip değildir, ancak ahlaki ve etik bir ses olarak kamusal söyleme katılır. Habermas'a göre seküler devlet, dini dili "rasyonel" bir dile çevirmelidir. Türkiye ve Brezilya'da gördüğümüz "kamusal din" tezahürleri, tam da bu post-seküler gerilimin bir yansımasıdır.

Talal Asad (2003), post-sekülerizm tartışmalarına eleştirel bir yaklaşım getirir. Ona göre, "sekülerizm" tarafsız bir alan değil, modern devletin dindarlığı disipline etmek ve yönetmek için kullandığı bir iktidar biçimidir. Asad, Batı'nın sekülerizm tanımının, Türkiye gibi Müslüman geleneklere sahip ülkelerde veya Brezilya gibi derin Hristiyan geleneklere sahip ülkelerde "yerel direniş"le karşılaştığını savunur. Bu direniş, refahın sadece Batı seküler modeli tarafından değil, aynı zamanda yerel kültürel kodlarla uyumlu bir "modernite" tarafından da şekillendirildiğini göstermektedir.

Post-seküler çağda, refahın sürdürülebilirliği, dini ve seküler grupların "kurumsal güven" etrafında birleşebilmesine bağlıdır. Francis Fukuyama (1995), refahın merkezinde bir "güven" kültürü yattığını belirtmektedir. Sekülerleşme süreci toplumda derin bir kutuplaşmaya yol açmışsa (Türkiye örneğinde olduğu gibi), bu durum sosyal sermayeyi aşındırabilir ve uzun vadeli kalkınmayı engelleyebilir. Post-seküler paradigma, bu kutuplaşmayı aşmak için "çoğulcu sekülerizm"i önermektedir. Ayrıca ampirik araştırmalar, ekonomik refah artışının özellikle dinî törenlere katılımı belirgin şekilde düşürdüğünü, ancak dinî inançların bu süreçten daha az etkilendiğini veya inanç kaybının davranış değişikliğinin ardından geldiğini göstermektedir (Dhima ve Golder, 2021). Bununla birlikte, yüksek düzeyde gelir adaletsizliğinin olduğu toplumlarda, genel refah seviyesi yüksek olsa bile dezavantajlı kesimlerin yaşadığı güvensizlik hissi dindarlığı canlı tutabilmekte, bu da refah ve sekülerleşme arasındaki ilişkinin sadece zenginlikle değil, bu zenginliğin nasıl paylaşıldığıyla da ilgili olduğunu ortaya koymaktadır (Hekmatpour, 2020).

Yöntem

Bu araştırma, Türkiye ve Brezilya'da kültürel dönüşüm ile sürdürülebilir kalkınma performansı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla makro-sosyolojik karşılaştırmalı analiz ve ikincil veri analizi yöntemlerini kullanmaktadır. Çalışma, toplumların yapısal dönüşümlerini geniş bir perspektiften inceleyen makro-sosyolojik bir yaklaşım benimsemektedir. Skocpol ve Somers (1980) tarafından tanımlanan "karşılaştırmalı tarihsel analiz" geleneği doğrultusunda, bu araştırma Türkiye ve Brezilya örneklerini yalnızca iki ayrı birim olarak değil, benzer yapısal zorluklar (geç modernleşme, dini miras) karşısında gelişen farklı kültürel tepkilerin modelleri olarak ele

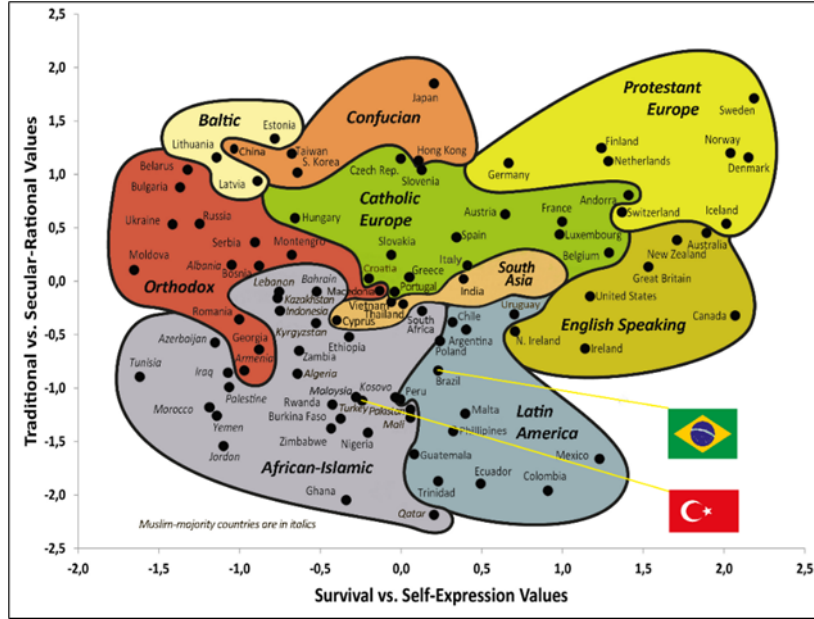
almaktadır. Lange (2013), bu yöntemin toplumlar arasındaki farklılıkları analiz ederek genel teorik önermelerin geçerliliğini sınamaya imkân tanıdığını belirtmektedir. Ancak bu çalışmada, bu karşılaştırmalı mantık, söz konusu önermeleri biçimsel olarak sınamak için değil, sekülerleşme ve refah bağlamında iki örnek olay arasındaki betimsel paralellikleri incelemek amacıyla kullanılmaktadır.

Türkiye ve Brezilya'nın seçilmesi, karşılaştırmalı sosyal bilimlerde yaygın olan "en benzer sistemler" tasarım mantığına dayanmaktadır. Her iki ülke de temel yapısal koşulları paylaşmaktadır – hızlı kentleşme sürecinden geçen büyük, üst-orta gelirli gelişmekte olan ekonomiler olmaları, yirminci yüzyılda devlet öncülüğünde gerçekleşen modernleşme geçmişi ve tarihsel olarak kök salmış güçlü dini gelenekler (Türkiye'de Sünni İslam; Brezilya'da Katoliklik ve Evanjelik Hristiyanlık). Bununla birlikte, her iki ülke de sekülerleşmenin ilerleme biçiminde farklılık göstermektedir: Türkiye'de devlet yönlendirmeli, "yukarıdan aşağıya" bir süreç varken, Brezilya'da çoğulcu, piyasa odaklı, "aşağıdan yukarıya" bir süreç söz konusudur. Ortak yapısal koşullar ile farklı sekülerleşme yollarının bu birleşimi, karşılaştırma yoluyla, herhangi bir tek dini gelenek veya tarihsel yoldan bağımsız olarak, kültürel dönüşüm ile refah sonuçları arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya koymayı mümkün kılmaktadır.

Araştırma için ampirik veriler, daha önce yayınlanmış büyük ölçekli veri kümeleri ve raporların incelenmesi ve karşılaştırılmasını içeren "ikincil veri analizi" yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Johnston'ın (2014) da belirttiği gibi, bu yöntem daha önce toplanmış büyük ölçekli veri kümelerinin yeniden analizine dayanmaktadır ve zaman içinde meydana gelen toplumsal değişimi izlemenin etkili bir yoldur. Bu çalışmada söz konusu yaklaşım, ham veri kümelerinin istatistiksel olarak yeniden işlenmesinden ziyade, daha önce yayınlanmış DDA harita konumları ile SKA gösterge raporlarının betimsel bir incelemesi ve karşılaştırması şeklinde uygulanmıştır. Bu yöntem, araştırmacıların geniş örneklem grupları üzerinde genellemeler yapmasına ve geçmiş ile güncel verileri sistematik olarak karşılaştırmasına olanak tanır (Vartanian, 2010). Bu bağlamda, Inglehart ve Welzel'in (2004) metodolojik çerçevesini temel alarak, DDA'nın 6. ve 7. dalga araştırmalarından elde edilen veriler, aynı döneme ait makro düzeydeki Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) göstergeleriyle betimsel olarak karşılaştırılmıştır.

Çalışma, Dünya Değerler Araştırması'nın (DDA) 6. Dalgası (2010-2014) ile 7. Dalgası (2017-2022) arasındaki değişikliklere dayanarak Türkiye ve Brezilya'daki sekülerleşme eğilimlerini ölçmektedir. Analiz sürecinde, Inglehart-Welzel Kültür Haritasının iki ana boyutu dikkate alınmıştır: (1) Geleneksel Değerler ile Seküler-Rasyonel Değerler: Sosyal kararlar içinde din, otorite ve geleneksel aile yapısının ağırlığını ölçmek. (2) Hayatta Kalma Değerleri ile Kendini İfade Etme Değerleri: Fiziksel güvenlik, özgürlük ve yaşam kalitesine odaklanan değerlere geçiş. Inglehart ve Welzel (2010), bu iki boyutun bir araya gelerek toplumların demokratik ve kurumsal kapasitelerini şekillendirdiğini savunmaktadır. Bu çalışmada, her iki ülkenin kendi kültürel havzalarından (Türkiye için Afrika-İslam, Brezilya için Latin Amerika) ayrı olarak seküler-rasyonel eksen üzerindeki dikey hareketi, çalışmanın odak noktası olan karşılaştırmalı boyut olarak ele alınmış ve refahla ilgili SKA göstergeleri bu eksenle karşılaştırmalı olarak betimsel bir şekilde değerlendirilmiştir. Aşağıda belirtilen eksen konumlarının, istatistiksel olarak hesaplanmış koordinat değerleri değil, yayınlanmış Inglehart-Welzel Dünya Kültür Haritası'ndan alınan yaklaşık görsel okumalar olduğu dikkate alınmalıdır; bu nedenle bu konumlar, kesin ölçümlerden ziyade yönsele hareketin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

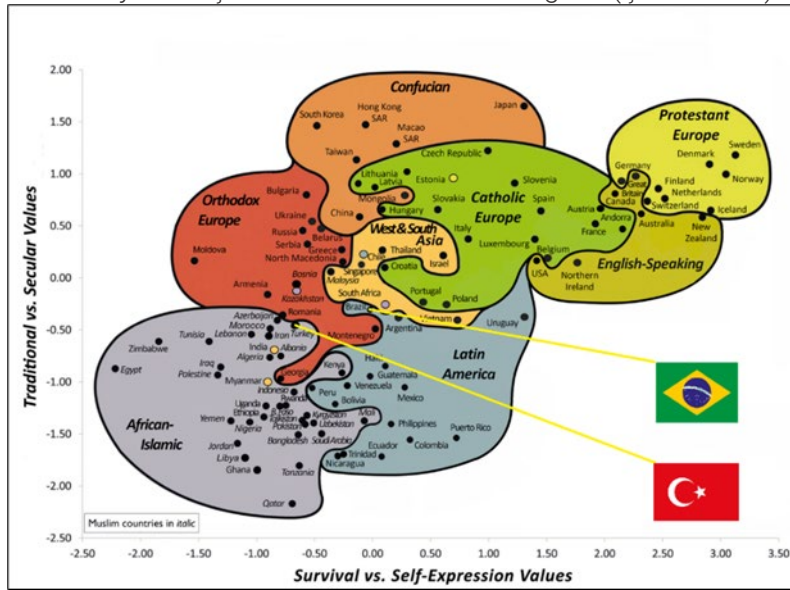
Dünya Değerler Araştırması (DDA) 6. Dalga (2010-2014) ve 7. Dalga (2017-2022) haritaları, Türkiye'nin geleneksel otorite temelli "Afrika-İslam" kümesinden radikal bir kopuş gerçekleştirdiğini ve seküler-rasyonel ekseninde dikkate değer bir dikey sıçrama kaydettiğini ortaya koymaktadır. 6. Dalga'da dikey ekseninde yaklaşık -1,2'de bulunan Türkiye, 7. Dalga'da bu puanı -0,5'e yükselterek "Ortodoks Avrupa" bloğunun alt sınırına tırmanmıştır (Şekil 1 ve 2).

Şekil 1 Inglehart-Welzel Dünya Kültür Haritası-2017 (DDA 6. Dalga: 2010-2014)

Kaynak Dünya Değerler Araştırması Derneği ve Avrupa Değerler Araştırması, 2014.

Brezilya örneğini incelediğimizde, ülkenin "Latin Amerika" bloğu içindeki konumunu koruduğu halde, blok içinde sekülerleşme yönünde belirgin bir yükseliş eğilimi sergilediği gözlemlenmektedir. 6. Dalga'da Brezilya, dikey eksen üzerinde yaklaşık -0,8 konumundaydı; ancak 7. Dalga'da sıfır (nötr) noktasına yaklaşarak yaklaşık -0,3 seviyesine ulaştı ve Latin Amerika kümesinin en seküler-rasyonel uç örneklerinden biri haline geldi (Şekil 1 ve 2).

Şekil 2 Inglehart-Welzel Dünya Kültür Haritası-2023 (DDA 7. Dalga: 2017-2022)

Kaynak Dünya Değerler Araştırması Derneği ve Avrupa Değerler Araştırması, 2023.

İki ülkenin karşılaştırmalı analizi, Türkiye'nin "blok değiştirme" eğilimi gösterecek kadar keskin bir dikey kırılma yaşadığını, Brezilya'nın ise daha dengeli ancak istikrarlı bir sekülerleşme ivmesi yakaladığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulgular bölümü, bu iki ülkedeki sekülerleşme ivmesi ile Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen 5P yaklaşımının Refah başlığı altındaki SKA 7-11 arasındaki ilişkiye odaklanacaktır. Yine, "ikincil veri analizi" kapsamında yapılacak değerlendirmeler ışığında, sekülerleşme ile refah arasındaki ilişkisel bağları ortaya çıkarmaya çalışılacaktır. Refahla ilgili her bir hedef (SKA 7-11) kapsamında analiz edilen belirli SKA

göstergeleri, verilerin eksiksizliği temelinde seçilmiştir. Bu göstergeler için hem Türkiye hem de Brezilya, DDA'nın 6. ve 7. dalga dönemleri boyunca kesintisiz ve eksiklik içermeyen veri kapsamına sahiptir; bu da iki ülke arasında tutarlı bir karşılaştırma yapılmasına imkân sağlamıştır. Bu çalışmada kullanılan SKA gösterge verileri, raporlanan rakamlarda da görüldüğü üzere (bkz. Şekil 5), 2000-2023 dönemini kapsamakta ve yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğindeki genel kalkınma eğilimini yansıtmaktadır. Bu uzun zaman serisi içinde, SKA eğilim verilerini sekülerleşme ölçümlerinin zaman dilimleriyle uyumlu hale getirmek amacıyla, DDA 6. Dalga (2010-2014) ve 7. Dalga (2017-2022) dönemlerine karşılık gelen yıllar özellikle vurgulanmıştır. Bununla birlikte çalışmanın önemli sınırlılıklarından biri, kullanılan karşılaştırmalı ikincil veri analizinin sekülerleşme eğilimleri ile SKA performans göstergeleri arasında doğrudan nedensel çıkarımlar yapılmasına olanak vermemesidir. Bu nedenle bulgular, deterministik nedensel ilişkilerden ziyade makro düzeyde ilişkisel örüntüler ve paralel dönüşüm süreçleri olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıda incelenen göstergelerin – temiz yakıta erişim, internet kullanımı, işsizlik oranı, gelir eşitsizliği ve şebeke suyuna erişim – öncelikle SKA çerçevesinin “Refah” boyutu altında sınıflandırılan modernleşme, teknik altyapı ve maddi refah göstergeleri olduğunu belirtmek önemlidir. Bu göstergeler, kendi başlarına sekülerleşme göstergeleri değildir. Bu çalışmayla ilgileri, yukarıda özetlenen işlevsel tanımdan hareketle, yansıttıkları maddi ve kurumsal koşulların, sekülerleşmenin gündelik yaşam boyutlarıyla – özellikle rasyonel-teknik açıklamaya ve yatay, dünya merkezli ilişkilere doğru kayma – dolaylı ve dengesiz bir şekilde ilişkili olabileceği olasılığından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, aşağıdaki analizde bu göstergeler, sekülerleşmenin doğrudan ampirik ölçütleri olarak değil, DDA verileriyle tespit edilen sekülerleşme eğilimleriyle birlikte değerlendirilmesi gereken bağlamsal korelasyonlar olarak ele alınmaktadır.

Bulgular

Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen 5P yaklaşımı (İnsanlar, Gezegen, Refah, Barış, Ortaklık), 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını (SKA) daha bütüncül ve analitik bir çerçeve içinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu sınıflandırma içinde, İnsan başlığı SKA 1–5'i (yoksulluk, açlık, sağlık, eğitim ve cinsiyet eşitliği), Gezegen başlığı SKA 6, 12, 13, 14 ve 15'i (doğal kaynaklar, iklim ve ekosistemler), Refah başlığı SKA 7–11'i (enerji, istihdam, büyüme, altyapı ve kentleşme), Barış başlığı SKA 16'yı (barış, adalet ve güçlü kurumlar) ve Ortaklık başlığı ise SKA 17'yi (küresel ortaklıklar) kapsamaktadır. Bu çerçeve, sürdürülebilir kalkınmanın sadece ekonomik performans açısından değil, aynı zamanda sosyal, çevresel ve kurumsal boyutları açısından da ele alınmasını sağlamaktadır. Bu çalışma, sekülerleşme ile SKA performans göstergeleri arasında doğrudan nedensel ilişkiler kurmayı amaçlamamaktadır. Bunun yerine, Türkiye ve Brezilya örneklerinde kültürel değer dönüşümü ile sürdürülebilir kalkınma eğilimleri arasındaki makro düzeydeki ilişkileri ve paralel dönüşüm örüntülerini incelemeyi hedeflemektedir. Bunu yaparken ilk olarak 5P çerçevesinde yer alan İnsanlar, Gezegen, Refah, Barış ve Ortaklık başlıklarına ilişkin her iki ülke performanslarına dair genel bir fotoğraf çekilmeye çalışılacak, hemen akabinde Refah başlığında detaylı bir karşılaştırma bölümüne geçilecektir.

İnsan boyutu açısından Türkiye ve Brezilya, farklı kırılganlık alanlarına sahip olsalar da benzer yapısal sorunlar sergilemektedir. Türkiye’de yoksulluğun azaltılması ve eğitime erişim alanlarında nispeten olumlu eğilimler gözlemlenirken, cinsiyet eşitliği ve açlıkla mücadelede kaydedilen ilerleme sınırlı kalmaktadır. Öte yandan Brezilya’da açlıkla mücadelede yaşanan gerileme özellikle dikkat çekicidir; buna karşılık sağlık, eğitim ve cinsiyet eşitliğinde kademeli iyileşmeler göze çarpmaktadır. Bu durum, İnsanlar boyutunda Türkiye’nin eşitsizlik ve kapsayıcılık açısından, Brezilya’nın ise temel yaşam güvenceleri açısından daha kırılgan olduğunu göstermektedir.

Şekil 3 Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Profili (2025)

Kaynak Sachs ve ark., 2026.

Gezegen boyutu, her iki ülke için de sürdürülebilir kalkınmanın en zayıf halkalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'de iklim eylemi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sorumlu tüketim alanlarındaki ilerleme sınırlı kalmakta, çevresel amaçlar ekonomik büyüme önceliklerinin gerisinde kalmaktadır. Brezilya'da ise ciddi zorluklar özellikle karasal ve deniz ekosistemlerinin korunmasına ilişkin göstergelerde belirgindir. Buna karşılık, iklim eylemi alanında sınırlı bir iyileşme eğilimi gözlemlenmektedir. Karşılaştırmalı olarak, Gezegen boyutu her iki ülkedeki kalkınma yaklaşımının çevresel sürdürülebilirlikten uzaklaştığını ortaya koymaktadır.

Refah boyutu, Türkiye ile Brezilya arasında en önemli farklılıkların gözlemlendiği alanlardan biridir. Türkiye, enerji erişimi, altyapı ve kentleşme alanlarında nispeten istikrarlı bir performans sergilerken, insana yakışır iş, gelir dağılımı ve eşitsizliklerin azaltılması konularında ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Öte yandan Brezilya, temiz enerjiye erişim konusunda güçlü konumuna rağmen, eşitsizliklerin azaltılması amacıyla belirgin bir gerileme yaşamaktadır. Bu tablo, her iki ülkede de refah üretiminin adil dağıtım mekanizmalarıyla desteklenmediğini ve ekonomik kapasitenin sosyal refaha dönüştürülmesinin önünde yapısal engeller olduğunu göstermektedir. (Araştırma refah boyutuna odaklandığından, mevcut durumu göstermek amacıyla Türkiye ve Brezilya'nın 2025 yılı performansları da makalenin ek bölümünde sunulmuştur.)

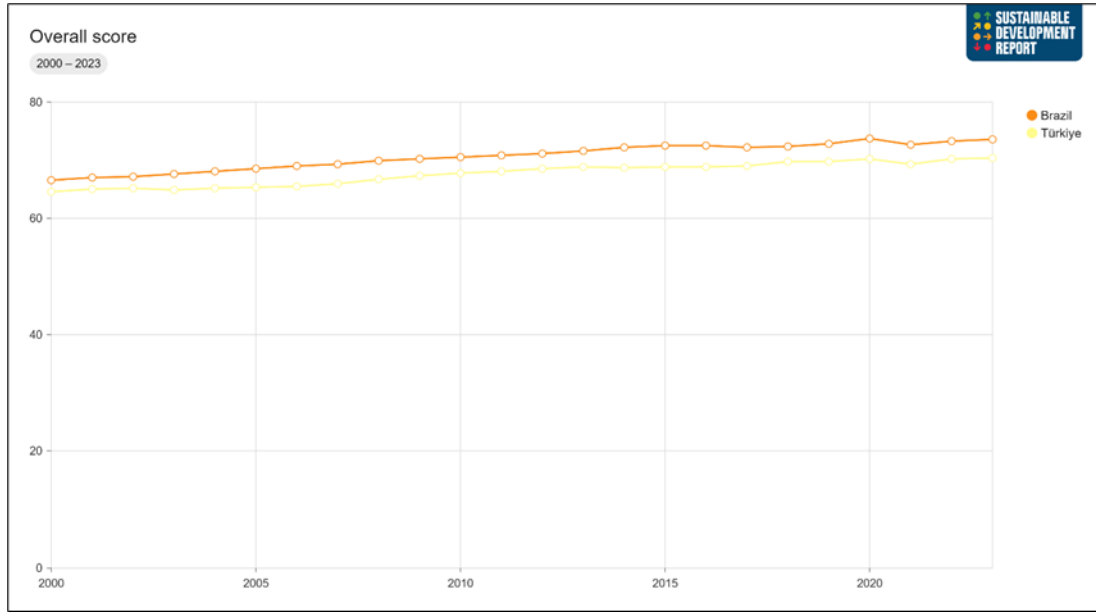
Şekil 4 Brezilya Sürdürülebilir Kalkınma Profili (2025)

Kaynak Sachs ve ark., 2026.

Barış boyutuna gelince hem Türkiye hem de Brezilya, sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal ve siyasi yönlerinde sınırlı ilerleme kaydetmiştir. Her iki ülkede de adalet, hukukun üstünlüğü,

kurumsal güven ve kapsayıcılık alanlarında önemli zorluklar devam etmektedir. Bu durum, İnsanlar ve Refah alanlarında elde edilen kazanımların barış ve güçlü kurumlar olmadan sürdürülemeyeceğini göstermektedir. Barış boyutundaki bu zayıflık, sürdürülebilir kalkınmanın sadece teknik bir mesele değil, aynı zamanda derin bir yönetim meselesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Son olarak, Ortaklık boyutu, Türkiye ve Brezilya'nın küresel işbirliği ve çok paydaşlı yönetim alanlarında benzer bir durgunluk sergilediğini göstermektedir. Uluslararası ortaklıklar, finansman mekanizmaları ve bilgi paylaşımı açısından ilerleme sınırlı kalmaktadır; sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan kolektif eylem kapasitesi tam olarak kurumsallaştırılamamıştır. Bu durum, her iki ülkede de SKA'ların sadece ulusal politikalarla değil, aynı zamanda küresel dayanışma ve işbirliğiyle de desteklenmesi gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır.

Şekil 5 Türkiye ve Brezilya'nın Sürdürülebilir Kalkınma Performansı (2000-2023)

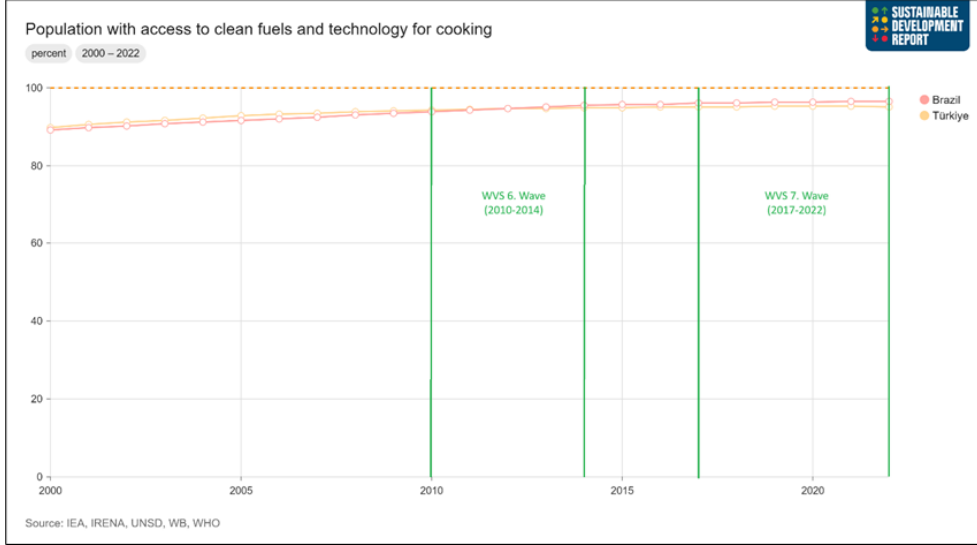
Kaynak Sachs ve ark., 2026.

Grafik, Türkiye ve Brezilya'nın genel SKA performansının 2000 ile 2023 yılları arasında uzun vadede yükseliş eğilimi gösterdiğini, ancak bu artışın düzeyi ve istikrarı açısından iki ülke arasında önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Brezilya, özellikle 2000'lerin ortasından 2010'ların ortasına kadar daha istikrarlı ve kesintisiz bir artış kaydederek, tüm dönem boyunca Türkiye'den daha iyi bir performans sergilemiştir. Türkiye ise benzer bir yükseliş eğilimi sergilese de, belirli yıllarda kısa süreli duraklamalar veya sınırlı düşüşler ile daha dalgalı bir tablo sunmaktadır. 2015'ten sonra her iki ülkede de artış hızının yavaşladığı, performansın nispeten sabit kaldığı ve son yıllarda sınırlı dalgalanmalarla devam ettiği dikkat çekicidir. Bu genel eğilim, Türkiye ve Brezilya'nın uzun vadede sürdürülebilir kalkınma alanında ilerleme kaydettiğini, ancak bu ilerlemenin yapısal bir dönüşümden ziyade kademeli ve kırılğan olduğunu ortaya koymaktadır. Önceki 5P analizleriyle birlikte değerlendirildiğinde, genel puan artışlarının İnsan ve Refah alanlarındaki kazanımlarla desteklendiği söylenebilir; tersine, Gezegen ve Barış boyutlarındaki yapısal sorunlar, her iki ülkede de genel performansta daha büyük bir sıçrama potansiyelini sınırlamaktadır.

Sekülerleşme ve "SKA 7: Erişilebilir ve temiz enerji"

SKA 7 (Ulaşılabilir ve Temiz Enerji) göstergeleri Dünya Değerler Araştırması verileriyle karşılaştırıldığında, Türkiye ve Brezilya'daki teknolojik rasyonalizasyon süreçlerinin kültürel sekülerleşmeyle eş zamanlı olarak ilerlediğini düşündürmektedir. Grafik, her iki ülkede de temiz yakıt ve teknolojiye erişimin 2000 yılından bu yana %90'ı aşarak istikrarlı bir artış gösterdiğini ve

bu erişimin Dünya Değerler Araştırması'nın 6. Dalgası (2010-2014) ile 7. Dalgası (2017-2022) arasında doygunluğa ulaştığını göstermektedir. Türkiye'de bu oran 6. dalga döneminde yaklaşık %94 iken, 7. dalga döneminde %96'nın üzerine çıkmıştır; Brezilya'da ise benzer şekilde %95 seviyesini aşmıştır. Bu maddi ilerleme, her iki ülkenin de Inglehart-Welzel haritasının dikey ekseninde (Geleneksel – Seküler-Rasyonel) sergilediği yukarı doğru kayma eğilimiyle bağlantılı görünmektedir.

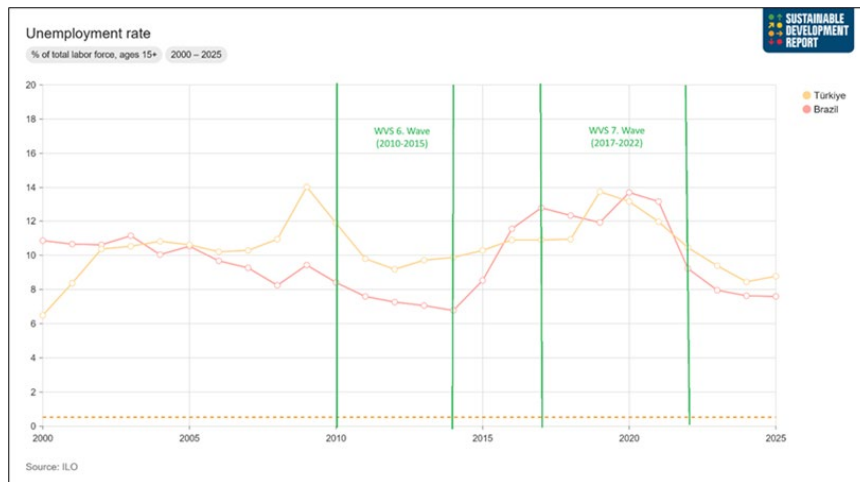

Şekil 6 SKA 7-Yemek Pişirmek İçin Temiz Yakıt ve Teknolojiye Erişimi Olan Nüfus

Kaynak Sachs ve ark., 2026.

Sekülerleşme ve "SKA 8: İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme"

SKA 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme) kapsamındaki işsizlik oranı verileri, Türkiye ve Brezilya'da sekülerleşme süreçleri ile ekonomik istikrar arasındaki hassas ilişkiyi yansıtmaktadır. Dünya Değerler Araştırması'nın 6. Dalga (2010-2014) ve 7. Dalga (2017-2022) dönemleri incelendiğinde, her iki ülkenin de işgücü piyasasında benzer dalgalanmalar yaşadığı görülmektedir; ancak bu ekonomik belirsizliklere rağmen, kültürel haritada dikey yükselişlerini (sekülerleşme) sürdürmüşlerdir. Türkiye, 6. dalga sırasında %10 civarında seyreden işsizlik oranını 7. dalganın sonunda %9'un altına düşürmeyi başarmıştır; Brezilya ise 2020'de %14'e yakın bir zirveye ulaştıktan sonra 7. dalganın sonunda %8'in altına düşerek radikal bir iyileşme kaydetmiştir. Bu eğilim, her iki ülkede de "Refah"ın temel bileşenlerinden biri olan istihdamın, kültürel rasyonalizasyonun sürekliliğiyle ilişkili olabileceğini göstermektedir.

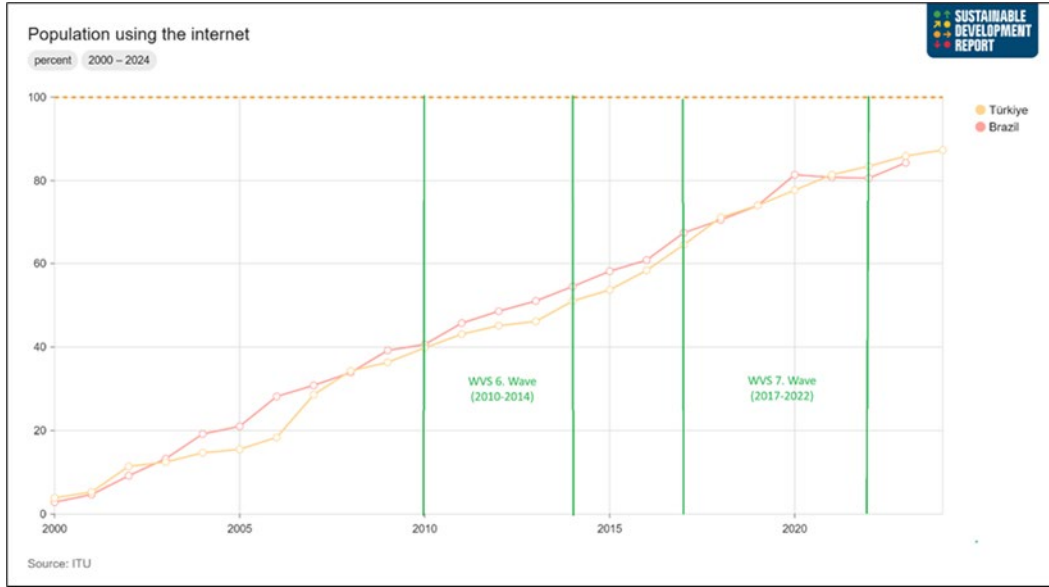

Şekil 7 SKA 8-İşsizlik oranı

Kaynak Sachs ve ark., 2026.

Sekülerleşme ve "SKA 9: Sanayi, yenilikçilik ve altyapı"

SKA 9 (Sanayi, yenilikçilik ve Altyapı) kapsamındaki internet kullanım oranları, Türkiye ve Brezilya'nın teknolojik rasyonalizasyonunun kültürel sekülerleşme süreçleriyle örtüştüğünün düşünülebileceği alanlardan biridir. Grafik, her iki ülkede de 2000 yılında %5'in altında olan internet erişim oranlarının, DDA 6. Dalga (2010-2014) döneminde %40-50 aralığına ulaştığını ve DDA 7. Dalga (2017-2022) sonunda %80 eşiğini aşarak radikal bir dijitalleşmeye işaret ettiğini göstermektedir. Bu dijital dönüşüm, Türkiye'nin Inglehart-Welzel haritasında "Afrika-İslam" bloğundan laik-akılcı eksene doğru yaptığı dikey sıçramayla aynı zamana denk geliyor gibi görünüyor. Bilgiye erişimin demokratikleşmesi ve küresel dijital ağlara entegrasyon, geleneksel otorite biçimlerinin ve kapalı topluluk yapılarının zayıflamasıyla, aynı zamanda toplumsal zihniyette rasyonalizasyona doğru daha geniş çaplı bir dönüşümle eşzamanlı olarak gerçekleşiyor gibi görünmektedir. Brezilya örneğinde, 7. dalganın sonunda internet kullanım oranının %80'i aşması, ülkenin Latin Amerika bloğu içindeki seküler-rasyonel konumuyla ilişkili gibi görünmektedir.

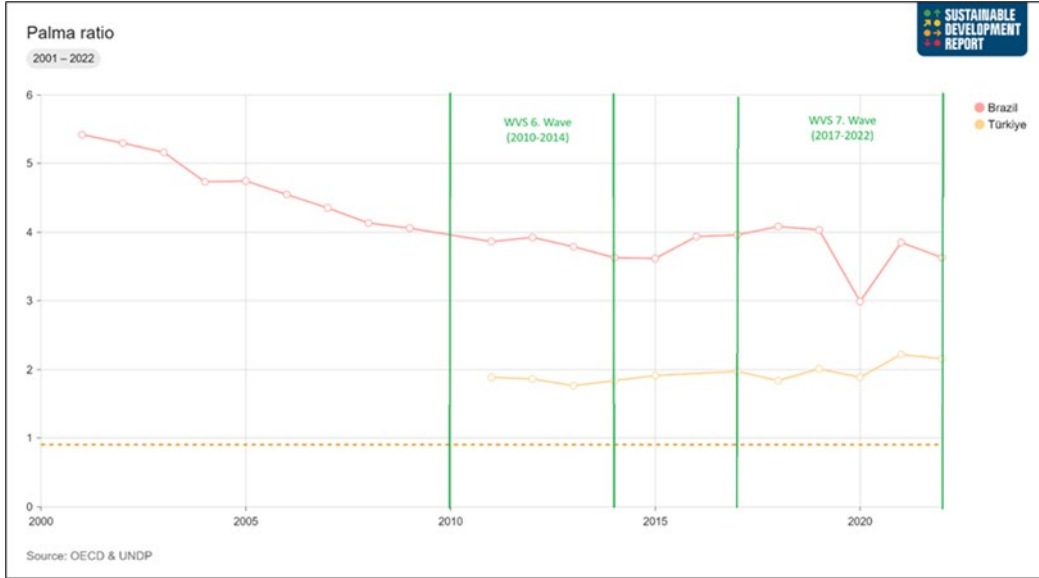

Şekil 8 SKA 9-İnternet kullanan nüfus

Kaynak Sachs ve ark., 2026.

Sekülerleşme ve "SKA 10: Eşitsizliklerin azaltılması"

"Palma Oranı"na ilişkin SKA 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması) verileri, Türkiye ve Brezilya'daki sekülerleşme süreçleri ile gelir eşitliği arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koymaktadır. Palma oranı, en zengin %10'un aldığı milli gelir payının en yoksul %40'ın aldığı payına bölünmesiyle hesaplandığından, bu değer düşmesi kurumsal rasyonalite ve kapsayıcı refahın arttığını gösterir. Grafiğin incelenmesi, 2000'lerin başında 5'in üzerinde olan Brezilya'nın aşırı eşitsizlik konumunun, DDA 6. Dalga (2010-2014) döneminde 4'ün altına düştüğünü ve dalgalanmalara rağmen DDA 7. Dalga (2017-2022) döneminde bu göreceli iyileşmeyi koruduğunu göstermektedir. 2 seviyesinde daha istikrarlı bir Palma oranına sahip olan Türkiye, Brezilya'ya kıyasla daha az eşitsiz bir başlangıç noktasına sahip olmasına rağmen, 7. dalganın sonunda hafif bir artış göstermiştir.

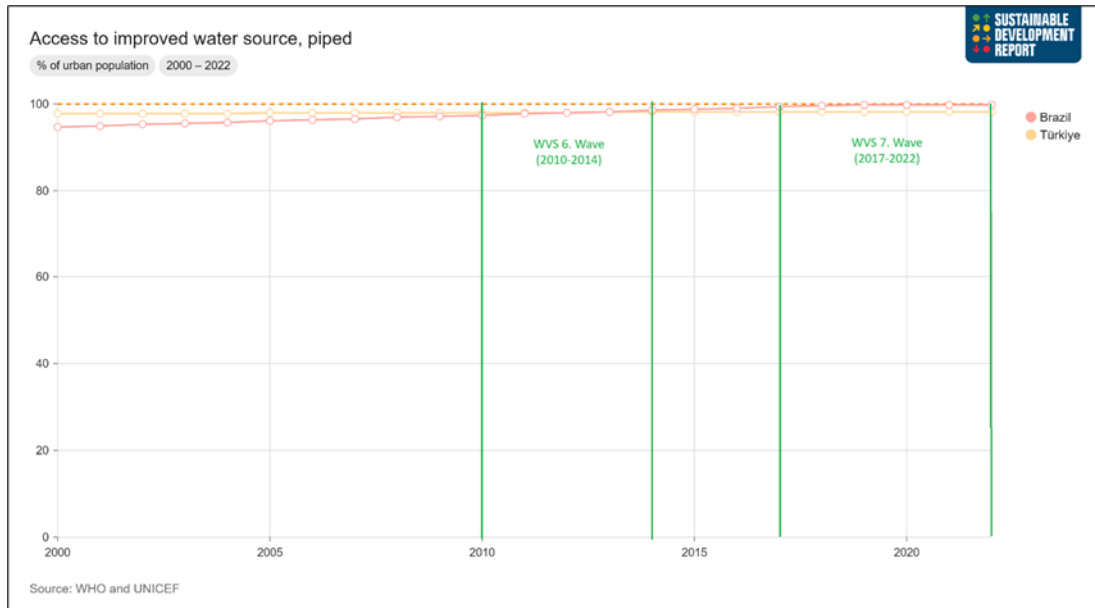

Şekil 9 SKA 10-Palma oranı

Kaynak Sachs ve ark., 2026.

Sekülerleşme ve "SKA 11: Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar"

SKA 11 (Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar) kapsamında yer alan "İyileştirilmiş şebeke suyuna erişim" verileri, Türkiye ve Brezilya'daki kentsel refah ile kültürel sekülerleşme süreçleri arasında bir bağlantı olabileceğini göstermektedir. Grafik verilerine göre, her iki ülke de kentsel altyapı konusunda yüksek başarı göstermiş ve 2000'lerin başından bu yana %90'ı aşmıştır; DDA 6. Dalga (2010-2014) ile DDA 7. Dalga (2017-2022) dönemleri arasında, bu erişim için %100 amacına yaklaşıp doyumluğa ulaşmışlardır. Türkiye kentsel su altyapısında istikrarlı liderliğini sürdürürken, Brezilya 6. dalga dönemi ile 7. dalganın sonu arasındaki farkı kapatarak Türkiye ile aynı yüksek standartlara ulaşmıştır. Kentsel alanlarda görülen bu altyapı iyileşmesi, bireylerin günlük yaşamlarında geleneksel dayanışma ağlarına olan bağımlılıklarının nispeten azalmasıyla birlikte, rasyonel ve teknik kurumsal yapılara giderek daha fazla güvenmeye başladıkları bir bağlamla örtüşmektedir.

Şekil 10 SKA 11-İyileştirilmiş su kaynağına erişim, borulu

Kaynak Sachs ve ark., 2026.

Tartışma ve sonuç

Bu çalışmanın bulguları, Türkiye ve Brezilya'nın Dünya Değerler Araştırması'nın (DDA) 6. ve 7. dalgaları arasında sergilediği dikey sekülerleşme eğiliminin, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) kapsamındaki "Refah" göstergeleriyle dikkate değer bir paralellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Inglehart ve Welzel (2005) tarafından ortaya konan "Sosyoekonomik Kalkınma" ile "Kültürel Değişim" arasındaki ilişki, her iki ülkenin de kendi kültürel blokları (Afrika-İslam ve Latin Amerika) içinde sergilediği paralel yükselişe açıklayıcı bir şekilde desteklenmektedir. Özellikle, Türkiye'nin dikey ekseninde kaydettiği radikal sıçrama, kültürel değişimin yalnızca ekonomik büyümeyle değil, aynı zamanda gündelik yaşamın teknolojik olarak rasyonelleştirilmesiyle de ilişkili olduğu görüşüyle tutarlıdır. Bununla birlikte Inglehart ve Welzel'in güncel çalışmaları, modernleşme süreçlerinin toplumlarda yalnızca ekonomik ve teknolojik dönüşümler yaratmadığını, aynı zamanda geleneksel otorite biçimlerinden seküler-rasyonel değerlere doğru uzun vadeli bir kültürel kaymayı da beraberinde getirdiğini ileri sürmektedir. Dünya Değerler Araştırması'nın son dalgalarına dayanan bu yaklaşım, refah artışı, eğitim düzeyi, kentleşme ve dijitalleşme gibi süreçlerin bireylerin yaşam tarzlarını, kurumsal güven algılarını ve toplumsal değer sistemlerini yeniden şekillendirdiğini göstermektedir (Inglehart, 2020; Welzel, 2021).

SKA 7 (Temiz Enerji) ve SKA 9 (İnternet Erişimi) verileri, Volkan Ertit (2020) tarafından "sosyolojik sekülerleşme" olarak tanımlanan süreci desteklemektedir; bu süreçte yaşam, doğaüstü açıklamalardan kurtulmakta ve rasyonel-teknik bir temele oturtulmaktadır. İnternet kullanım oranlarının %80 eşikini aşmış olması, bireylerin küresel seküler bilgi ağlarına giderek daha fazla entegre olmasının yanı sıra, dini otoritenin bilgi üzerindeki tekelinin zayıflamasıyla da örtüşmektedir. Bu durum, Berger'in (1999) 'çoğulcu din piyasası' tezine yeni bir boyut katmakta ve dinin ortadan kalkmadığını, ancak rasyonel-teknik bir dünya görüşü karşısında 'günlük yaşam uygulamalarını belirleme' gücünün bir kısmını kaybetmiş olabileceğini ortaya koymaktadır. SKA 11 (Kentsel Altyapı) ile ilgili bulgular, modern kentsel altyapının genişlemesinin, geleneksel dini dayanışma ağları yerine rasyonel-teknik kurumsal sistemlere artan bir bağımlılıkla birlikte gerçekleştiğini göstermektedir. "Sekülerleşme ekonomik kalkınmayı mı getirir, yoksa tam tersi mi?" (Ruck ve ark., 2018) konusundaki literatür tartışmasında, Türkiye ve Brezilya örnekleri, bu soruyla ilgili olabilecek betimleyici veriler sunmakla birlikte, iki olgu arasındaki nedensel ilişkinin yönünün belirlenmesine imkân tanımamaktadır. Brezilya'daki Palma oranındaki düşüş ile ülkenin uzun vadeli-rasyonel eksenindeki yükselişi arasındaki paralellik, kurumsal adalet ile kültürel rasyonalizasyonun nasıl birbiriyle paralel bir şekilde ilerleme eğiliminde olduğunu gösterebilir. North'un (1990) işaret ettiği gibi, enformel kurumların (kültürel değerler) rasyonalizasyonu, formel kurumların (ekonomik altyapı) performansını artırmaktadır.

Bulgular ayrıca Casanova (1994) ve Habermas'ın (2008) post-seküler toplumlar hakkındaki tartışmalarına da ışık tutmaktadır. Türkiye ve Brezilya'da kamusal alanda dinin görünürlüğünün devam etmesine rağmen, hane halkı düzeyindeki 'refah' göstergelerinin (su, enerji, internet erişimi) tam kapasiteye ulaşmış olması, dindarlığın 'şekil değiştirdiğini' ve 'yaşamın işleyişini düzenleyen kuralların' giderek daha seküler bir hal aldığını gösterebilir. Bu eğilim, "modernleşen ancak dindarlığını koruyan" bir toplum görünümünün ardında, dini kimliğin kültürel bir aidiyete dönüşmekte olduğu, ekonomik faaliyetlerin ise giderek Weberci anlamda "dünyevi rasyonalite"yi yansıttığı yönündeki yorumla tutarlıdır.

Hekmatpour (2020)'ye göre gelir adaletsizliği (Gini katsayısı), dindarlığı canlı tutan önemli bir faktördür. SKA 10 doğrultusunda gelir eşitsizliğinin azaltılması, toplumdaki en savunmasız kesimlerin kendilerini daha güvende hissetmesini sağlayarak siyasi ve toplumsal sekülerleşmeyi hızlandırmaktadır (Huft ve Hekmatpour, 2024). Buna karşın, sekülerleşme süreci doğrusal değildir; varoluşsal güvenliğin tehdit edildiği büyük kriz dönemlerinde veya adaletsizliğin arttığı durumlarda dindarlığın yeniden yükselişe geçebileceği (desekülerleşme) not edilmektedir (Stolz vd., 2020). Bazı krizler, toplumu bütünüyle etkileyen ve dindarlığı kısa süreliğine yükselten "dönem etkileri" yaratabilmektedir (Scappini, 2022). COVID-19 pandemisi sırasında Arap

dünyasında kriz kaynaklı stres ve belirsizliğin bireyleri dine yöneltmesiyle dindarlık seviyelerinde geçici bir artış gözlemlenmiş, ancak pandeminin etkilerinin azalmasıyla birlikte bu yükseliş yeniden önceki sekülerleşme eğilimine dönmüştür (Azedi, 2025).

Bu çalışma, Dünya Değerler Araştırması verilerini ve SKA "Refah" göstergelerini kullanarak 2010 ile 2022 yılları arasında Türkiye ve Brezilya'nın kültürel ve ekonomik dönüşümünü karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Araştırma, her iki ülkenin de seküler-rasyonel ekseninde yükseldiğini ve kendi kültürel havzalarından dikey bir kopuş sergilediğini ortaya koymaktadır; ayrıca bu kültürel dönüşümün, özellikle Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) 7, 8, 9, 10 ve 11'de görülen altyapı kazanımlarıyla birlikte ortaya çıktığı belirlenmektedir. Bulgular, bu bağlamlarda sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca ekonomik büyümeyle değil, aynı zamanda toplumsal zihniyet ve değer yönelimlerindeki daha geniş kapsamlı dönüşümlerle de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Çıkar çatışması beyanı

Yazar(lar), bu çalışmada raporlanan işi etkileyebilecek bilinen herhangi bir rekabetçi finansal çıkarın, kurumsal bağlılığın veya kişisel ilişkinin bulunmadığını beyan eder. [Çıkar çatışması yoktur].

Finansman

Bu araştırma için dış finansman desteği alınmamıştır.

Yazar katkıları

Yazar 1: Kavramsallaştırma; Yöntem; Araştırma/İnceleme; Veri düzenleme; Biçimsel analiz; Özgün taslak yazımı; Yazım—gözden geçirme ve düzenleme; Görselleştirme.

Yazar makalenin yayımlanan son hâlini okumuş ve onaylamıştır.

Veri erişilebilirliği

Bu çalışmada yeni bir veri üretilmemiş veya analiz edilmemiştir. Bu nedenle veri paylaşımı bu makale için uygulanabilir değildir.

Etik kurul onayı ve katılımcı onamı

Uygulanamaz. Bu çalışma insan katılımcı, insan verisi veya insan dokusu içermemektedir.

Yapay zekâ (YZ) araçlarının kullanımı

Bu makalenin hazırlanmasında dil düzenleme ve stil iyileştirme için yapay zeka destekli araçlar (örneğin ChatGPT) kullanılmıştır. Tüm yapay zeka çıktıları, içeriğin bütünlüğü, özgünlüğü ve doğruluğundan tam olarak sorumlu olan yazarlar tarafından incelenmiş ve doğrulanmıştır.

Kaynakça

- Asad, T. (2003). *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*. Stanford University Press.
- Azedi, A. (2025). Religious trends among Arab Muslims, 2010–2022: Continued revival, polarization, or burgeoning secularization? *International Journal of Comparative Sociology*, 1–23. <https://doi.org/10.1177/00207152251319750>
- Berger, P. L. (Ed.). (1999). *The desecularization of the world: Resurgent religion and world politics*. Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
- Blanton, M. (2025). Institutional decline and resilient belief: Understanding secularization in Latin America. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 11, 1–24. <https://doi.org/10.1177/23780231251369926>
- Bruce, S. (2002). *God is dead: Secularization in the West*. Blackwell Publishing.
- Casanova, J. (1994). *Public religions in the modern world*. University of Chicago Press.
- Chesnut, R. A. (1997). *Born again in Brazil: The Pentecostal boom and the pathogens of poverty*. Rutgers University Press.
- Chesnut, R. A. (2003). *Competitive spirits: Latin America's new religious economy*. Oxford University Press.

- DaMatta, R. (1991). *Carnivals, rogues, and heroes: An interpretation of the Brazilian dilemma*. University of Notre Dame Press.
- Davie, G. (1994). *Religion in Britain since 1945: Believing without belonging*. Blackwell Publishers.
- Dhima, K., & Golder, M. (2021). Secularization theory and religion. *Politics and Religion*, 14(1), 37–53. <https://doi.org/10.1017/S1755048319000464>
- Durkheim, É. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri* (F. Aydın, Çev.). Ataç Yayınları. (Orijinal çalışma 1912'de yayımlanmıştır).
- Ertit, V. (2020). *Sekülerleşme teorisi*. Liberte Yayınları.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press.
- Göle, N. (1991). *Modern mahrem: Medeniyet ve örtünme*. Metis Yayınları.
- Göle, N. (2000). *Melez desenler: İslam ve modernlik üzerine*. Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2008). Notes on post-secular society. *New Perspectives Quarterly*, 25(4), 17–29. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5842.2008.01017.x>
- Hadden, J. K. (1987). Toward desacralizing secularization theory. *Social Forces*, 65(3), 587–611. <https://doi.org/10.2307/2578520>
- Hekmatpour, P. (2020). Inequality and religiosity in a global context: Different secularization paths for developed and developing nations. *International Journal of Sociology*, 50(4), 286–309. <https://doi.org/10.1080/00207659.2020.1771013>
- Huft, J., & Hekmatpour, P. (2024). Income inequality, world polity, and political secularization: A comparative historical analysis (1870–2014). *Sociology of Religion: A Quarterly Review*, XX, 1–23. <https://doi.org/10.1093/socrel/srae021>
- Inglehart, R. (2020). *Religion's sudden decline: What's causing it, and what comes next?* Oxford University Press.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2004). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge University Press.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2010). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press.
- Johnston, M. P. (2014). Secondary data analysis: A method of which the time has come. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, 3(3), 619–626. <https://www.qqml-journal.net/index.php/qqml/article/view/169>
- Lange, M. (2013). *Comparative-historical methods*. SAGE Publications.
- Mardin, Ş. (1989). *Religion and social change in modern Türkiye: The case of Bediüzzaman Said Nursi*. State University of New York Press.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de din ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Sachs, J. D., Lafortune, G., Fuller, G., & Iablonski, G. (2026). *Implementing sustainable development: 2030 and beyond: Sustainable development report 2026*. SDSN; Dublin University Press. <https://doi.org/10.82163/225>
- Scappini, E. (2022). Is there really "another" counterexample to the secularization thesis? Religious dynamics in Italy between 1910 and 2013. *Review of Religious Research*, 64, 103–126. <https://doi.org/10.1007/s13644-021-00475-w>
- Skocpol, T., & Somers, M. (1980). The uses of comparative history in macrosocial inquiry. *Comparative Studies in Society and History*, 22(2), 174–197. <https://doi.org/10.1017/S0010417500009282>
- Stark, R. (1999). Secularization, R.I.P. *Sociology of Religion*, 60(3), 249–273. <https://doi.org/10.2307/3711936>
- Stolz, J., Pollack, D., & De Graaf, N. D. (2020). Can the state accelerate the secular transition? Secularization in East and West Germany as a natural experiment. *European Sociological Review*, 36(4), 626–642. <https://doi.org/10.1093/esr/jcaa014>
- Tschannen, O. (1991). The secularization paradigm: A systematization. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(4), 395–415. <https://doi.org/10.2307/1387276>
- United Nations. (n.d.). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- Vartanian, T. P. (2010). *Secondary data analysis*. Oxford University Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press. (Original work published 1922).
- Weber, M. (2008). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Z. Gürata, Çev.). Ayraç Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1905).
- Welzel, C. (2021). *Democratization as emancipation: The changing role of middle classes in knowledge economies*. Oxford University Press.

Wilson, B. R. (1966). *Religion in secular society: A sociological comment*. Watts.
World Values Survey Association, & European Values Study. (2023). *World Values Survey & European Values Study (2005–2023) data set*. <https://www.worldvaluessurvey.org>